

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**SON DÖNEM OSMANLI İLMİHALLERİ VE
NECATÜ'L-MÜ'MİNİN, USÛL-İ AKÂİD-İ
İSLÂMİYYEDE İLM-İ HÂL-İ KEBİR VE AMELÎ
İLMİHÂL ADLI ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER GÜVEN

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HUZEFİ ÇEKER**

KONYA – 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ÖMER GÜVEN
	Numarası	118106041014
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ HUZEYFE ÇEKER
	Tezin Adı	SON DÖNEM OSMANLI İLMİHALLERİ VE NECATÜ'L-MÜ'MİNİN, USÛL-Ü AKÂİDİ İSLÂMİYYEDE İLM-İ HÂL-İ KEBİR VE AMELİ İLMİHAL ADLI ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Son Dönem Osmanlı İlmihalleri ve Necatü'l-Mü'minin, Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebir ve Amelî İlmihal Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışma 25/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Huzeyfe ÇEKER	
2	Doç. Dr.	Murat ŞİMŞEK	
3	Doç. Dr.	Hasan ÖZER	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer GÜVEN		
	Numarası	118106041014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı-İslam Hukuku Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Son Dönem Osmanlı İlmihalleri Ve Necatü'l-Mü'minin, Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihal Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ömer GÜVEN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer GÜVEN		
	Numarası	118106041014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Huzeyfe ÇEKER		
Tezin Adı	Son Dönem Osmanlı İlmihalleri Ve Necatü'l-Mü'minin, Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihal Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi			

Bu tezde, ilmihal kavramı ve son dönem Osmanlı ilmihalleri hakkında bilgi verdikten sonra, Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınan Mehmed Emin B. Hasan el-Ofi'nin Necatü'l-Mü'minîn, Mahmud Mesud'un Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr ve Halim Sabit'in (Şibay) Amelî İlmihal isimli eserleri tanıtılarak değerlendirilmiştir.

Tezimiz dört ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, ilmihal kavramı, ilmihal bilgisinin önemi, gerekliliği, faydaları, ilmihal kitaplarının tarihî seyri ve son dönem Osmanlı ilmihal literatürü hakkında kısa ve genel bilgiler verilmiştir.

Diğer üç bölümde ise sırası ile Oflu Mehmed Emin Efendi, Mahmud Mesud ve Halim Sabit'in hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedildikten sonra Necatü'l-mü'minîn, Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihal'in tanıtım ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmihâl, Mehmed Emin b. Hasan el-Ofi, Mahmud Mesud ve Halim Sabit'in (Şibay)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ömer GÜVEN		
	Student Number	118106041014		
	Department	Basic Islamic Sciences / Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assist Prof. Dr. Huzeyfe ÇEKER		
Title of the Thesis/Dissertation	The Evaluation of the Catechism Books in the Last Ottoman Period and Necatü'l-Mü'min's Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr and Amelî İlmihal			

In this thesis, Mehmed Emin B. Hasan al-Ofi's Necatü'l-Mü'minîn, Mahmud Mesud's Usûl-ü Akâidi İslam in İslam i Hâl-i Kebîr and Halim Sabit's (Şibay) Amelî İlmihal have been introduced and evaluated after giving information about the concept of catechism and the late Ottoman catechism.

Our thesis consists of four main sections: In the first chapter, the concept of catechism, the importance of catechism knowledge, necessity, benefits, historical course of catechism books, and brief and general information about the late Ottoman catechism literature have been given.

In the other three chapters, after mentioning the lives, scientific personalities and works of Oflu Mehmed Emin Efendi, Mahmud Mesud and Halim Sabit, respectively, Necâtü'l-Mü'minîn, Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr and Amelî İlmihal have been introduced and evaluated.

Keywords: Catechism, Mehmed Emin b. Hasan el-Ofi, Mahmud Masud and Halim Sabit (Şibay)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
Araştırma Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİHÂL KAVRAMI ve LİTERATÜRÜ

1.1. İlmihal Kavramı	4
1.2. İlmihal Bilgisinin Önemi ve Faydaları.....	5
1.3. İlmihal Kitaplarının Tarihî Seyri.....	8
1.4. Son Dönem Osmanlı İlmihal Literatürü.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

OFLU MEHMED EMİN EFENDİ VE ESERİ NECÂTÜ'L-MÜ'MİNİN

2.1. Oflu Mehmed Emin Efendi.....	19
2.1.1. Hayatı	19
2.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği.....	19
2.1.3. Eserleri	20
2.2. Necâtü'l-mü'minîn	21
Tanıtım	21
Kapak	21
Ana Metin	22
Değerlendirme	35
Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme	35
Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUD MESUD VE ESERİ USÛL-İ AKÂİD-İ İSLÂMİYYE'DE İLM-İ HÂL-İ KEBÎR

3.1. Mahmud Mesud	43
3.1.1. Hayatı.....	43
3.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği.....	43
3.1.3. Eserleri	43
3.2. Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr.....	44
Tanıtım	44
Kapak.....	44
İfade-i Mahsûsa.....	44
Ana Metin	44
Değerlendirme	52
Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme	52
Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALİM SABİT (ŞİBAY) VE ESERİ AMELÎ İLMİHÂL

4.1. Halim Sabit (Şibay).....	57
4.1.1. Hayatı.....	57
4.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği.....	57
4.1.3. Eserleri	58
4.2. Amelî İlmihal.....	59
Tanıtım	59
Kapak.....	59
İfade-i Mahsûsa.....	59
İlmihal Öğretmenlerine Önemli Uyarı	60
Eser Hakkında Bazı Uyarılar	62
Ana Metin	63
Değerlendirme	68
Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme	68
Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme.....	71

SONUÇ.....	79
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	82
----------------------	-----------

ÖNSÖZ

İlmihal, Kur'an-ı Kerim'in ve Peygamber Efendimizin sünnetinin uygulanabilir hâlidir. İlmihal her müslümanın öğrenmesi farz olan temel inanç ilkelerini, namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin hükümlerini içeren dinî bilgilerin toplandığı başucu kitabıdır.

İslam tarihi bir süreç olarak değerlendirildiğinde başlangıç dönemi olan asr-ı saadet döneminde ilmihal bilgilerinin temin yolu tedrici olarak gelen vahiy ve canlı kaynak olan Peygamberimizin (s.a.v.) bizzat kendisi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de ilmihal ilmi tedrici olarak gelişmiştir. İlmihal kelimesinin tespit edilebilen en eski kullanımı İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Kesb*'inde karşımıza çıkmaktadır. İlmihalin bir ilim dalı olarak teşekkülünü ise Osmanlı zamanında görmekteyiz. Özellikle Tanzimat'tan sonra yeni açılan okullardaki kitap ihtiyacını karşılamak için bugünkü anlamdaki ilmihal geleneği oluşmuştur.

Bu çalışmamızda, ilmihal kavramı ve son dönem Osmanlı ilmihalleri hakkında bilgi verdikten sonra, yine Osmanlının son döneminde kaleme alınan Oflu Mehmed Emin Efendi'nin *Necâtü'l-mü'minîn*, Mahmud Mesud'un *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr* ve Halim Sabit'in *Amelî İlmihal* isimli eserleri tanıtılarak değerlendirilmiştir.

Bu üç eserin tezimize konu olmasının nedeni ise *Necâtü'l-mü'minîn*'in klasik tarz dediğimiz usul ve sohbet tarzı ile kaleme alınmış olması, *İlm-i Hâl-i Kebîr*'in ise sual-cevap tarzında yazılması, *Amelî İlmihal*'in ise tamamen farklı bir tarzda öğretmene ilmihali nasıl okutacağını öğreten kılavuz bir kitap olmasından dolayı tercih edilmiştir. Bu üç eser de Osmanlının son döneminde ibtidaiyye ve rüştiyelerde okutulmuştur.

Tezimiz dört ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, ilmihal kavramı, ilmihal bilgisinin önemi, gerekliliği, faydaları, ilmihal kitaplarının tarihî seyri ve son dönem Osmanlı ilmihal literatürü hakkında genel bilgiler verilmiştir. Tezimizde, ilmihalin önemi vurgulanarak, ilmihal geleneği tanıtılmış, Osmanlının son döneminde medreselerde okutulan ilmihallerden örnekler sunulmuş ve dinî tadrise ne

derece önemli oldukları ve ilmihalin dinî yaşamımızdaki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde, Oflu Mehmed Emin Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedilerek, eseri *Necâtü'l-mü'minî*'nin tanıtım ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, Mahmud Mesud'un hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedilerek, eseri *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr*'in tanıtım ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Dördüncü bölümde, Halim Sabit'in hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedilerek, eseri *Amelî İlmihal*'in tanıtım ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tezimizle ilgili çalışmalarda, başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Huzeyfe ÇEKER olmak üzere emeği geçen tüm hocalarıma, başta anne babam olmak üzere aileme, özellikle eşime ve çocuklarıma kalbî şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ömer GÜVEN

Konya - 2019

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- b. : Bin, İbn
- bkz. : Bakınız
- c. : Cilt
- c.c. : Celle Celâlühü
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Hz. : Hazreti
- İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
- ö. : Ölümü
- ör. : Örnek
- r.a. : Radıyallâhu anh, Radıyallâhu anhâ
- s. : Sayfa
- s.s. : Sayfa aralığı
- sy. : Sayı
- s.a.v. : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
- thk. : Tahkik eden
- vb. : Ve benzeri
- Yay. : Yayımları, Yayınları, Yayınevi
- y.y. : Yüz yıl
- y.y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

İlmihal kelime anlamı olarak “davranış bilgisi”, terim olarak ise, “inanç, ibadet, muâmelât, ahlak konuları, yerine göre peygamberlerin ve bilhassa Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatlarını içeren el kitabı” diye tanımlanmaktadır.¹ İlmihal tabiri daha çok temel dinî bilgileri ihtiva eden kitaplar için daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

İlmihal kelimesinin tespit edilebilen en eski kullanımı İmam Muhammed’in *Kitâbu’l-Kesb*’inde karşımıza çıkmaktadır. İmam Muhammed, ilim öğrenmenin diğer farzlara göre önceliği olan bir farz olduğunu ifade etmiş; bunu ise Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) “İlim talep etmek her müslümana farzdır”² hadis-i şerifine dayandırmıştır.³ Buradaki ilimden maksat “durum bilgisi” (ilmihal bilgisi) dir.

İlmihaller daha çok herkesin bilmesi gereken temel dinî bilgileri içerir.⁴ İlmihaller halka hitap eden, onların anlayacağı sadelikte ve üslupta yazılan eserlerdir. İlmihal, İslam Hukuku literatüründe önemli bir kavramdır. İlmihal geleneğimiz, İslam’ı yaşamaya çalışan müslümanlar için İslam âlimlerimiz tarafından yapılan ve karşılığını da bulan bir çalışmadır. Bu ihtiyaçtan ötürü de başta Arapça olmak üzere, Farsça, Osmanlıca ve günümüz Türkçesi gibi birçok dilde ilmihal kitapları yazılmıştır.

Araştırma Konusu ve Problemi

Bu çalışmamızda özellikle Tanzimat döneminden sonra Osmanlının son dönemlerinde kaleme alınan ilmihaller üzerinde durulacaktır. Son dönem ilmihal çalışmalarından da Oflu Mehmed Emin Efendi’nin *Necâtü’l-mü’minîn*, Mahmud Mesud’un *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye’de İlm-i Hâl-i Kebîr* ve Halim Sabit’in *Amelî İlmihal*’inin incelenmesi, tanıtılması ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tez çalışmamızda bu üç ilmihal şu sebeple seçilmiştir: *Necâtü’l-mü’minîn* eserinde fasıllara ayırarak konular işlemiş ve özellikle namaz ibadeti üzerinde çok

¹ Hatice Kelpetin Arpağuş, “İlmihal”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 139.

² İbn Mâce, *es-Sünen*, “*Mukaddime*”, 17.

³ Şeybânî, Ebû Abdullah. Muhammed b. Hasan b. Ferkat el-Hanefî, *Kitâbu’l-Kesb*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü’l-Matbaati’l-İslamiyye, Halep, 1997, s. 148.

⁴ Mehmet Erdoğan, “İlmihal”, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul, 1998, s. 5.

durulmuştur. Eser, sohbet ve nasihat tarzında kaleme alınmıştır. Fıkhi hükümler verilmeden önce hikmetinin okuyuculara kavratılması amaçlamıştır.

Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr eseri, soru-cevap yöntemi ile klasik ilmihal anlayışından farklı bir metot takip edilerek kaleme alınmıştır. Eser çok sade ve anlaşılır tarzda ilmihal bilgilerinin öğrencilere öğretilmesini amaçlamıştır.

Ameli İlmihal eserinde ise ilmihali öğrencilere öğretecek olan öğretmenlerin kılavuz kitabı niteliğinde olup öğretmenlerin bu dersi işlerken hangi yöntem ve teknikleri kullanmaları gerektiği üzerinde durmuştur. Öğrencilerin zihinlerinin derse nasıl hazırlanması ve dersin nasıl anlatılması gerektiği ele alınmıştır.

Yakın geçmişimize ait bu çalışmalar incelenerek, günümüze kadar ulaşan ilmihal geleneğinin nasıl bir süreç takip ettiğinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Özellikle eğitimciler için ibtidaiye ve rüşdiye gibi Osmanlı medreselerinde ilmihalin işleniş tarzı hakkında fikir sahibi olmaları için bu eserler üzerinde çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, ilmihal kavramının tanımı, ortaya çıkışı, bu alanda verilen başlıca eserler ve özellikle de Osmanlı'nın son dönemi diye tabir ettiğimiz Tanzimat'tan sonra yazılan ilmihallere yönelik bilgilerin pekiştirilmesi; bu bağlamda da Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Oflu Mehmed Emin Efendi, Mahmud Mesud ve Halim Sabit'in tanınmasına katkı sağlamayı; bu âlimlere ait üç ilmihal çalışması olan *Necâtü'l-mü'minîn*, *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr* ve *Amelî İlmihal*'in ilim dünyasına daha yakın bir şekilde tanıtılması ve araştırmacıların bu eserlerden istifadelerinin kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar

İlmihal geleneği konusunda günümüzde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları: Recep Cici'nin *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları* adlı eseri, Recep Cici'nin "*Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları*" isimli makalesi, Hatice K. Arpaguş'un, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve

Fonksiyonu” makalesi, Adnan Memduhođlu’nun “İlmihal Edebiyatının Tarihi Serancâmi” adlı makalesi, Fatma Gül Altun’un *Kutbuddin İzniki’nin Mukaddimesi ve Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük İslam İlmihali’nin Mukayesesi* isimli yüksek lisans tezi, Lubjana Salić’ın *Mızraklı İlmihal ile Arnavutça Bir İlmihalin Mukayesesi* isimli yüksek lisans tezi, Mediha Aynacı’nın *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkhi Yönden Değerlendirilmesi* isimli doktora tezi, Adem Yıldırım’ın “Osmanlı Türkçesiyle yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyatı (II) Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkçe İlmihaller” isimli makalesi, Nur İlkey Cerrah’ın *Son Dönem Osmanlı İlmihallerinden Vesîletü’n-Necât, Musahhah Dürr-i Yektâ ve İlmihal’in Değerlendirme ve Latinizesi* isimli yüksek lisans tezi, Osman Güman’ın XIX. y.y. *Nimet-i İslâm Çerçevesinde İlmihal Fıkhi* isimli yüksek lisans tezidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİHÂL KAVRAMI ve LİTERATÜRÜ

1.1. İlmihal Kavramı

“İlim” ve “hâl” kelimelerinden oluşan ilmihal kavramı, “davranış bilgisi”, “durum bilgisi” ve “durum ve hâl bilgisi”⁵ anlamlarına gelen Arapça bir isim tamlamasıdır. Terim olarak ise “Her müslümanın öğrenmesi ve yaşaması gereken itikat, ibadet ve ahlâkî temel bilgileri içeren ilim”⁶; “İnanılması icap eden esaslarla yapılması veya sakınılması lâzım gelen amelleri gösteren dinî hâl ilmi”⁷; “Bir müslümanın günlük yaşantısında lâzım olan, kul ile Allah ve kulların kendi aralarındaki ilişkilerini düzenleyen ve herkesin bilmesi gerekli olan bilgileri ihtiva eden ilim”⁸; “ İnanç, ibadet, muamelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Rasûl-i Ekrem’in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı”⁹; “Bir müslümanın bilmesi gereken temel inanç ilkelerini, taharet, namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri ve nikâh-talak hükümlerini öğreten kitaplara verilen isimdir.”¹⁰ gibi değişik tarifleri yapılmaktadır.

Bununla beraber ilmihal, temel dinî bilgileri içeren kitaplara verilen bir isimdir.¹¹

İlmihal kavramı daha çok Türk toplumunda kullanılır. Araplar, ilmihal yerine “ed-darûrâtû’ d-dîniyye” ve “Fıkhu’ l-ibâdât” kavramlarını kullanırlar.¹²

Kısaca ilmihali şu şekilde de tarif etmek mümkündür, müslümanların inanç ve ibadetle ilgili öğrenmeleri gereken hususları bildiren ilimdir.

⁵ Hayrettin Karaman, , *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay., İstanbul, 2001, III, 132.

⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 247

⁷ Yusuf Ziya Yörükkan, “ İslam İlmihali” , *AÜİFD*, İstanbul, 1952, sy. I.

⁸ Mehmet Erdoğan, “ İlmihal” , *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 194.

⁹ Hatice Kelpetin Arpağuş, “ İlmihal” , *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 139.

¹⁰ Osman Güman, *XIX. y.y. Nimet-i İslam Çerçevesinde İlmihal Fıkıhı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000, s. 26.

¹¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1317, s. 947.

¹² Hasan Kurt, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005, s. 23.

1.2. İlmihal Bilgisinin Önemi ve Faydaları

Her müslüman ferdin, dinî vecibelerini yerine getirecek, nefsin ve şeytanın vesveselerine aldanmayacak kadar; helâl ile haramı, sevap ile günahı, hak ile bâtılı birbirinden ayırt edecek kadar dinî malumata sahip olması farzdır. Efâli mükellefin olarak isimlendirilen mükelleflerin fiilleri yani: farz, vacip, mendup, mubah, tenzîhen mekruh, tahrîmen mekruh ve haramı¹³ bilmek bir müslümanın asli vazifesidir. Rabbimizin bizlere ilk emri “Yaratan Rabbinin adı ile oku.”¹⁴ emridir. Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) bu konu ile alakalı şöyle buyurmuştur: “İlim öğrenmek her müslüman erkek ve kadına farzdır.”¹⁵

İslâm’ın iki temel kaynağı vardır: Kur’an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sünneti. Bu iki kaynaktan ictihad yaparak hüküm çıkarmak müctehidlerin işidir. Müctehid derecesine ulaşamayan diğer müslümanlar ise bir müctehidin çıkardığı hükümleri öğrenip amel etmeye gayret gösterirler. İşte bu gayret ilmihal kültürünü bir ihtiyaç hâline getirmiştir.

İlmihaller, iman ve ibadet esasları başta olmak üzere, dinimizin kişi ve toplum hayatına dair emir, nehiy ve tavsiyelerini özetleyerek müslümanların başucu kitabı olmuştur.

İlmihal itikat, ibadet ve ahlâka ait temel dinî bilgileri içerir. İlmihal bir müslümanın bilmesi gereken, temel inanç ilkelerini, taharet, namaz, oruç, zekât, hac vb. ibadetleri ve bunun yanında, kişinin kendisi, Rabbi, çevresi ile olan ilişkilerini düzenleyen, muamelât olarak da isimlendirilen ilimdir.

Bir kulun, kendini yoktan var ederek, sayısız nimetler veren Rabbine karşı kulluk vazifesinin temelini ihlasla yapılan ibadetler içerir. İşte ilmihal kitaplarımız, inançla temellendirdiğimiz ibadetlerimizin nasıl yapılması gerektiğini anlatır.

İlmihal aynı zamanda muamelat yani beşerî ilişkilerle ilgili dinî hükümleri de içerir. Yine ilmihal müslümanı ahlakî olgunluğa eriştirecek tavsiyelerde de bulunur.

¹³ Salim Öğüt, “ef’âl-i mükellefîn” *DİA*, İstanbul, 2000, X, 452.

¹⁴ Alak 96/1

¹⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

Müslüman, sınırları Allah (c.c.) tarafından çizilen hayata, ilmihal bilgileri ile dâhil olur. Allah'ın (c.c.) emirleri ile muhatap olan müslüman, ne ile emir ve nehiy olduğunu öğrenmekle mükelleftir. Bu mükellefiyeti yerine getirirken de bunları ihtiva eden bir kaynağa muhtaçtır. Bu kaynağın ana unsurlarını oluşturan Kur'an ve sünnetten herkesin kendisine lazım olan kulluk vazifesini çıkarması zordur. Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin sünnetini, uygulanabilir hâlde kullanıma hazır bilgiler şekline getiren fıkıh ilmidir. İlmihal de bu fıkıh bilgilerinin olmazsa olmazlarını yani özünü ihtiva eden, her müslümanın öğrenmesi farz olan dinî bilgilerdir.

İlmihal kelimesinin tespit edilebilen en eski kullanımı, İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Kesb* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. İmam Muhammed'e göre Peygamber Efendimizin (s.a.v.) "İlim talep etmek kadın-erkek her müslümana farzdır." hadisinde ilimden kast edilen "ilmu'l-hâl" dir. Müslümanın üzerine farz olan ilmihal bilgisinden maksat şudur: Kişinin yaşantısında lazım olan temel inanç ilkelerini ve ibadetlerin hükümlerini bilmesi gerekmektedir. Müslümanın namaz kılmak için abdest almak gibi kendisinden istenilen yükümlülükleri yerine getirmek için lazım olan bilgiyi öğrenmesi farzdır. Örneğin ticaret yapmak isteyen bir kişinin faizden ve fasit akitlerden kaçınacak kadar ilim öğrenmesi farzdır. Yine malı varsa nasıl zekât verileceğini öğrenmesi farzdır.¹⁶

İlmihal kitaplarında takip edilen tasnifin kaynağı, Hz. Ömer'den (r.a.) nakledilen şu hadis-i şeriftir: Bir gün Peygamberimizin yanında bulunduğumuz sırada aniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanııyordu. Peygamber Efendimizin yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve "Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle?" dedi. Rasulullah (s.a.v.): "İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasulu olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kabe'yi hacc etmendir." buyurdu. O zat: "Doğru söyledin." dedi. Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu.

¹⁶ Şeybânî, *Kitâbu'l-Kesb*, s. 148-149

“*Bana imandan haber ver?*” dedi. Rasulullah (s.a.v.): “**Allah’a, Allah’ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayır ve şerrin ondan olduğuna inanmandır.**” buyurdu. O zât yine: “*Doğru söyledin.*” dedi.

Bu sefer: “*Bana ihsandan haber ver?*” dedi. Rasulullah (s.a.v.): “**Allah'a onu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür.**” buyurdu.

O zat: “*Bana kıyametten haber ver?*” dedi. Rasûlullah (s.a.v.) “**Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir.**” buyurdular. “*O hâlde bana alâmetlerinden haber ver.*” dedi. Peygamber (s.a.v.): “**Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir.**” buyurdu.

Bundan sonra o zat gitti. Ben bir süre bekledim. Sonunda Allah Rasulu bana: “**Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?**” dedi. “*Allah ve Rasulu bilir.*” dedim. “**O Cibril'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti.**” buyurdular.¹⁷

Bu hadiste dinin üç temel unsuru olan inanç, ibadet ve ahlak üzerinde durulmaktadır. İlmihal kitapları da bu üç unsuru özet olarak sırası ile işlemektedir. Bazı ilmihal kitapları, siyer ve muamelat konularına da değinmektedir.

İlmihal eserleri fıkıh edebiyatının bir türü olmasına rağmen, içerisinde fıkıhla ilgili konuların dışında itikat, ahlak, dinler tarihi, İslam tarihi gibi konuları da ihtiva ettiği için fıkıh kitaplarından ayrılmaktadır.¹⁸

İlmihal kitaplarında, ihtilaflardan uzak durularak, usul bilgilerinden arındırılmış, müftâ bih görüşler verilmeye gayret edilmiştir.¹⁹

Klasik furû-ı fıkıh eserlerinde, fikhî bilginin geliştirilmesine yönelik, kural ve kaidelere çok rastlanırken, ilmihal kitaplarında, mevcut ve kabul görmüş dini bilgiyi

¹⁷ Buhâri, İman, 1.

¹⁸ Adnan Memduhoğlu, “İlmihal Edebiyatının Tarihî Serencâmı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 66, Erzurum, 2016. s. 13.

¹⁹ Mediha Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 148,149.

okuyanın anlayacağı üslupla sunma gayretinin olduğu, bu amaç için başta fıkıh olmak üzere kelim, hadis, tefsir, siyer, tasavvuf ve ahlak alanında birçok eserden faydalandığı görülmektedir. Bu bakımdan ilmihal kitapları muteber fıkıh kitaplarından yapılmış bir derleme görünümündedirler.²⁰

1.3. İlmihal Kitaplarının Tarihî Seyri

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hayatta olduğu zamanda dinî bilgilerin temin yolu, vahyin bizzat kendisi olmuştur. Dinî konularda bilgi edinmek isteyenler Peygamber Efendimize (s.a.v.) sorarak, nasıl amel ettiğini görerek veya Peygamberimizin (s.a.v.) görevlendirdiği muallimlere danışarak bu ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) vefatından sonra da Kur'an-ı Kerim ve sünnet İslam'ın temel kaynakları olmuştur. Râşit halifeler ve Emeviler Dönemi'nde de sahabe ve onların yetiştirdiği tabiin müctehidleri büyük ölçüde şifahi olarak bu ihtiyacı gideriyorlardı. Bu dönemde, ictheadî konularda anlama ve yorumlamadaki farklı bakış açılarına bağlı olarak, mezhepleşme süreci başlamış ve bunun neticesinde de çeşitli fıkhi ekoller doğmuştur.²¹

Mezheplerin oluşum döneminde, mezhep imamlarının görüşlerini toplayan eserler yoğunluktadır. İlk dönem fıkıh âlimlerinin eserleri incelendiğinde, mezhep imamlarının görüşlerini, görüşlerdeki tercih sırasını ve nasıl bir üslupla meselelerin ele alındığını görebiliriz. İlk dönem eserlerde mevcut bilgiyi bir araya getirme çabasının olduğunu, bu sebeple kavram tahlillerinin bulunmadığını ve ihtilafı bazı konulardaki fikrî tartışmaların üzerinde durulmadığını görebiliriz.²²

Fıkıh mezheplerinin ortaya çıkması ve İslâmî ilimlerdeki uzmanlaşma ile birlikte meseleler daha kapsamlı incelenmeye başlanmıştır. Tedvin işinin hızlanması neticesinde de her mezhebin el kitapları oluşmuş ve mezhep takipçileri tarafından benimsenerek etkin hâle gelmiştir. Bu eserlere kısa el kitabı veya başvuru kaynağı anlamında *muhtasar* adı verilmiş ve bu tür eserlerin dışında güncel dinî konuları

²⁰ Aynacı, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fıkıhî Yönden Değerlendirilmesi*, s. 149.

²¹ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 26,

²² Aynacı, *a.g.e.*, s. 3.

içeren soru-cevap mantığı ile hazırlanmış geniş bir kesime hitap eden fetva kitapları yazılmıştır.²³

Tarihî gelişimine bakıldığında yazılan ilmihal eserlerinde bazen ibadet ile inanç konuları, ibadet ile ahlâk veya ahlâk ile inanç esaslarının bir araya geldiği görülmektedir.

İmamzade'nin (ö. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm* isimli eseri de fıkhi ve tasavvufi konuların işlendiği vaaz ve meviza türü bir eserdir.

Her iki eser de Anadolumuzda oldukça yaygın ve etkili olmuştur. Yine Mesnevi şârihlerinden olan İsmail Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) *Minhâcü'l-fukarâ* isimli güzide eseri ile İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Kitâbü'l-hitâb*'ında inanç, ibâdetler ve tasavvuf ve tarikatlarla ilgili bölümlere yer verildiği görülmektedir. Bu eserlerin müellifleri sufi olduğu için, eserlerinde şeriatın bâtinî yönünü ön planda tutmuşlardır. Yazıcızade kardeşlerin *Muhammediye* ve *Envârü'l-âşikin* isimli eserleri de sîret kitabı olmasına rağmen, âlemin yaratılışı konusu işlenirken Allah inancına yani inanç esaslarına değinilmiştir. Yine ahlak ve ibadetlerle ilgili konularda sem'iyat konuları da işlenerek ilmihal türü kitaplardan sayılmasına sebep olmuştur.²⁴

İsmi ilmihal olmasa da bu tarzda kaleme alındığı tespit edilebilen ilk eser, Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin (ö. 373/983) namaz konusunu işlediği *Mukaddimetü's-salat* isimli kitabı kabul edilmektedir. Osmanlı uleması da bu eserden yola çıkarak pek çok telif, tercüme ve şerhler kaleme almışlardır.²⁵

Maverâünnehir İslam âlimlerinden Zernûcî de (ö. 620/1223), İslam'da eğitim ve öğretimin sistematüğini ortaya koyduğu *Ta'lîmu'l-müteallim* isimli eserinde "İlmin ve fikhın mahiyeti ve fikhın üstünlüğü" başlığında "ilmu'l-hal" kelimesini kullanmıştır. Zernûcî, ilmu'l-halin namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin bilgisini

²³ Ahmet Özel, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 14-22.

²⁴ Hatice Kelpetin Arpağuş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, İstanbul, 2002, s. 30,31.

²⁵ Aynacı, *a.g.e.*, s. 147.

anlatmasının yanında, bazen kişinin alışveriş gibi muamelatla ilgili konularda da bilgi sahibi olunması gerektiğini ifade eder.²⁶

Günümüzde ise ilmihal kelimesi, bir müslümanın yaşantısında kendisine lazım olan temel inanç ilkelerini, namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin hükümlerini içeren kitaplara verilen isim anlamında kullanılmaktadır.²⁷ Bu açıdan bakıldığında ilk dönem eserleri arasında bahsettiğimiz anlamda ilmihal kitapları bulunmamaktadır. Sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi müstakil konularda veya iman, ibadet ve ahlak konularının harmanlanarak anlatıldığı eserlerin yazıldığı müşahede edilmektedir.²⁸

1.4. Son Dönem Osmanlı İlmihal Literatürü

Son dönem Osmanlı ilmihal literatürünü, Tanzimat'la beraber yeni açılan okulların da ders kitap ihtiyacını karşılamak için yazılan ilmihal kitapları ile başlata biliriz.

Osmanlının kuruluşu ile beraber halkın kendi dili ile anlayabileceği dinî bilgiler içeren kitaplara ihtiyaç olmuş, bu ihtiyaç bu dönemin ilmihalin oluşum aşaması olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Daha sonraki Tanzimat'a kadar geçen dönem ise ilmihalin gelişim dönemi olarak sayılabilir. Tanzimat ve Meşrutiyet'le beraber yeni bir dönem başlamış ve değişik örnekleri verilerek bugünkü anlamda ilmihal geleneğinin temelleri atılmıştır.²⁹

İlmihallerin gelişim safhasında Arapçadan yapılan tercüme eserler görülmektedir. Bu tercümelerin ilmihallerin Anadolu'da yaygınlaşması ve sistemli hâle gelmesinde büyük katkısı olmuştur. Bununla beraber bu dönemde Türkçe telif ilmihallerin de yazılmaya başlandığı görülmektedir.

Kutbuddin İznîki (ö. 821/1418) Hanefî âlimlerinden Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Mukaddime fi's-Salât*'ını tercüme ederken, bu esere iman, ibadetlerin tamamını ve ahlâki esasları ekleyerek *Kitâbü'l-Mukaddime*'yi

²⁶ Zernûci, *Ta'limu'l-müteallim*, thk. Mustafa Aşur, Kahire, 1986, s. 27-28.

²⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 247; Hatice Kelpetin Arpağuş, "İlmihal", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 139.

²⁸ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 31.

²⁹ Arpağuş, *a.g.e.*, s. 32.

kaleme almıştır. Bu eser Osmanlı Dönemi'nde kaleme alınan ilk ilmihal örneklerinden biridir.³⁰

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'den başka, Anadolu'da ilmihalin yaygınlaşarak sistemli hâle gelmesinde katkı sağlayan müellif ve eserleri şunlardır: Ahmed b. Muhammed b. Mahmud el-Gaznevî'ye (ö. 593/1197) ait *Mukaddimetü'l-Gazneviyye*, Kemâleddin Muhammed b. Ubbad b. Melek el-Hallatî'nin (ö. 652/1254) *Telhîsu Câmiü'l-kebir*, Zeynüddin Muhammed b. Ebu Bekir b. Abdulmuhsin er-Râzî'nin (ö. 666/1268) *Tuhfetü'l-mülûk*, Saidüddîn Fergânî'nin (ö. 699/1300) *Menâhicü'l-İbâd ile'l-me'âd* adlı muhtasar Farsça eseri, Muhammed b. Muhammed Sedidüddin el-Kaşgari'nin (ö. 705/1305) *Münyetü'l-Musallî*, Tâhir b. İslâm b. Kasım b. Ahmed el-Ensârî el-Harezmi'ye (ö. 771/1369) ait *Cevâhirü'l-fikh fi'l-ibâdât*, Hasan b. Ali el-Hanefî'ye ait *Risâle fi'l-Fıkh alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, Ganim b. Muhammed el-Bağdadî'nin (ö. 1030/1621) *Hısnü'l-İslâm*'ı, Endülüslü âlim İbn Âşir el-Fâsî'nin (ö. 1040/1631) *el-Mürşidü'l-Mu'în ale'z-Zarûrimin Ulûmi'd-Dîn*'i, Molla Fenarî'ye (ö. 834/1431) ait *Mürşidü'l-musallî* ile *Risâletü's-salâtiyye* ve *Şurûtu's-salât* risâlesi, Hasan b. Ammar Şurunbulâlî'ye (ö. 1069/1658) ait *Nûrû'l-izâh* ve *Necâtü'l-ervâh*, Mevlâ Şükrullah b. Ahmed'in (ö. 864/1460) *Menhecü'r-reşâd*'ı, İbn Hümam'a (ö. 861/1475) ait *Zâdü'l fakîr*. Daha burada isimlerini sayamadığımız âlimler ve eserleri ile ilmihal geleneği sistemleşme ve oluşma aşamasını tamamlayarak peşinden gelen örneklerle gelişmeye devam etmiştir.³¹

Osmanlı coğrafyasının dışında da ilmihal örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin, XII veya XIII. yüzyılda Ebû Nasır b. Tâhir b. Muhammed es-Serahsî (ö. 483/1090) tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılıp günümüze ancak birkaç sahifesi gelebilmiş *Güzîde* isimli eser bunlardandır. Yine I. Murad (ö. 791/1389) dönemine ait olduğu bilinen *Kitâbu'l-Gunye* isimli Hanefî mezhebine göre kaleme alınmış olan eser, elimizdeki mevcut bilgilere göre Türkçe ilmihal geleneğinin ilk örneklerinden biri sayılmaktadır. Bu dönemde Farsça ilmihal örneklerine de rastlamaktayız. XII.

³⁰ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 31.

³¹ Recep Cici, "Klâsik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi: Belli Başlı Hukukçular ve Çalışmaları", *Yeni Türkiye Yay.*, XI, 372, Ankara, 2002.

y.y. da kaleme alınan ve Şam Atabeği'ne arz edilen *Bahrü'l-fevâid* isimli eser bunlardandır. Şafi mezhebinden Ahi Evren Şeyh Nasruddin Mahmud'un (ö. 660/1262) *Menâhîcü's-seyfiyye* isimli eseri de ilmihal geleneğinin yayılmasına katkı sunan eserlerdendir.³²

Lutfi Paşa'nın (ö. 971/1563) *Zübdetü'l-mesâil fi'l-i'tikad ve'l-'ibâdât* adlı Arapça eseri ve *Tuhfetü't-Tâlibîn* isimli, iman ve ibadetlerle ilgili konuları içeren Türkçe eseri de ilmihal geleneğine katkı sunan eserlerdendir. Lutfi Paşa'nın ilmihal içeriği içerisinde sayılabilecek *Tenbîhü'l-'âkalîn* ve *te'kîdü'l-gâfilîn* eseri ile *Sual ve Cevap* isimindeki Türkçe risâleleri de vardır.

Mehmed b. Pîr Ali Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Vasiyyetnâme*'si uzun zaman etkinliğini devam ettirmiş, birçok şerh ve haşiyesi bulunan ilmihaldir. Arapça kaleme alınmış olup sonradan müellifi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser özellikle halk, kadınlar ve çocuklar arasında çok etkili ve faydalı olmuştur. Müellifin çocuklarına ve akrabalarına vasiyet içerikli olarak kaleme aldığı bu eser, inanç, ibadet ve ahlâk konularını içermektedir. *Vasiyyetnâme*, matbu dinî eserler listesinde ilk olma niteliğine sahiptir. Anadolu'da manzum tarzında yazılmış nüshaları da bulunmaktadır. Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin İslâmbolî (ö. 1197/1783) tarafından kaleme alınan, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye*, Birgivi'nin *Vasiyetname*'sinin pek çok şerhinden en meşhur olanlarından biridir. Eser oldukça meşhur olduğundan bilgisayar kütüphane kayıtlarında yetmiş küsur nüshasına rastlanmaktadır. Birçok defa basılan eser Türkiye'deki matbu dinî eserler listesinde Birgivi'nin *Vasiyyetnâme*'sinden sonra ikinci sırada yer almaktadır.³³

Vecdî Ahmed Efendi'nin (ö. 1070/1660) Türkçe olarak kaleme aldığı, *Zübdetü'l-keîâm fîmâ yahtâcü ileyhi'l-hass ve'l-âm* isminde ibadet ve ahlâk konularını içeren eseri de bu dönem ilmihal eserleri arasındadır.

Hanefî ulemasından Şürunbulalî'nin (ö. 1069/1659) *Nûru'l-izâh* isimli, namaz ve oruç ile ilgili eserine Ebû Zeyd Şiblî hac ve zekât bölümlerini ilave etmiştir.

³² Arpaguş, *a.g.e.*, s. 33.

³³ Arpaguş, *a.g.e.*, s. 141

Tahtavî'nin (ö. 1231/1816) ve İbn Abidinzâde'nin de (ö. 1306/1889) bu eser üzerine yazdıkları şerhler mevcuttur.³⁴

Bu dönemde yazılan ilmihal mahiyetindeki eserler arasında *el-Külliyat* müellifi Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) *Tuhfetü's Şâhân* isimli ilmihali ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Tuhfe-i Halîliye*'si de sayılabilir.

Müellifi bilinmemekle beraber *Mızraklı İlmihali*, isminde ilmihal kelimesi bulunan ve günümüze kadar etkinliğini sürdüren bir eserdir. Osmanlı toplumunda hem okunup hem de ezberlenen bir ilmihaldir. İstanbul, Rumeli ve Anadolu'da sıbyan mektepleri gibi örgün eğitim kurumlarında da din bilgisine başlangıç kitabı olarak okutulmuştur. Bu ilmihalde; abdest, gusül, teyemmüm, namaz, oruç, hac, peygamberlerin sıfatları, imanla ilgili hususlar, meleklerle ve kitaplara iman, Allah'ın sıfatları, elli dört farz, ahkâm-ı şer'iyye, iman, islam, ihlas, küfür ve şirk gibi konular vardır. Varlığını günümüze kadar devam ettirmiş olan bu eser İsmail Kara tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *Mızraklı ilmihali* çok okunduğundan ve okutulduğundan dolayı halkın din anlayışında etkili olmuş ve bu yüzden de modernleşme döneminde birçok tenkit ve tartışmalara konu edinilmiştir.³⁵

Düzyazı dışında, manzum olarak yazılan ilmihal kitapları da olmuştur. Örneğin, Devletoğlu Yusuf'a ait *Vikâyename*, Mustafa b. Yusuf Halil'e ait *Ravzatü'l-îmân*, Ali Efendi'ye ait *Manzûm ilmihal*, Vidinli Sadi Efendi'ye ait *Manzûme fi'l-İlmi'l-hâl*, İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin "Hudâ rabbim nebim hakkâ Muhammed'dir Resûlullah/Hem İslâm dînidir dînim kitâbımdır kelâmullah" beyti ile başlayan eseri ve müellifleri belli olmayan *Manzûme-i Elli Dört Farz*, *Manzûme-i Otuz İki Farz*, *Manzûme-i Farz ve Sünnet*, *Manzûme-i Ferâiz*, *Manzûme-i Fıkh* gibi eserler kütüphanelerimizde mevcuttur.³⁶

Tanzimat ve Meşrutiyet'le birlikte bugünkü anlamda ilmihal geleneğinin temelleri atılmıştır. Eğitim ve öğretimdeki köklü değişiklikler, yeni okulların

³⁴ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

³⁵ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

³⁶ Harun Kırkıl, "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rıfat Bey ve Manzum İlmihali", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy. 7, s. 442-444.

açılması ve matbaanın etkisi ile yeni bir ilmihal dili gelişerek nispeten öncekilerden farklı eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.³⁷

Tanzimat'tan sonra açılan okullarda din dersi ihtiyacını karşılamak için ilmihal kitaplarında bir tekâmül seyri işlenmiştir. Ders kitabı ihtiyacı neticesinde, öğrencilerin yaş seviyesi göz önünde bulundurularak yenilerin yazılması zarureti ortaya çıkmıştır. Ancak ibtidaiyye ile rüşdiye programlarında Birgivi'nin *Vasiyetnâme*'si gibi eski eserlerin de okutulduğu görülmektedir.³⁸

Bu dönemde, Hüseyin Remzi'nin (ö. 1314/1897) *İlmihal*'i, İbn Âbidinzâde'nin *el-Hediyyetü'l-Alâiyye*'si, Abdülhamid b. Mustafa Reşid'in *Zübde-i İlmihal*'i (İstanbul 1305), Süleyman Paşa'nın (ö. 1308/1891) *İlmihal-i Kebîr* (İstanbul 1305) ile *İlmihal-i Sağîr*'i (İstanbul 1305), Süleyman Âşir'in *Tuhfetü'l-Etfâl*'i (İstanbul 1306), Mustafa Bey'in *Telhîsü'l-Mülahas* (İstanbul 1310), Mülahas İlmihal (İstanbul 1310) ile *Mufassal İlmihal*'i (İstanbul 1314), Oflu Mehmed Emin Efendi'nin *Necâtü'l-Mü'minîn*'i (İstanbul 1308), Ahmed Ziyaeddin'in *Vesiletü'n-Necât*'ı (İstanbul 1313), Mehmed Zihnî Efendi'nin *Nimet-i İslâm*'ı (İstanbul 1316), İmamzâde Esad Efendi'nin (ö. 1267/1851) *Dürr-i Yektâ*'sı (İstanbul 1320), Mesud Mahmud'un *Muhtasar İlmihal*'i (İstanbul 1324), İskilipli Mehmed Âtîf'in, *İslâm Yolu Yeni İlmihal*'i (İstanbul 1338), Halim Sabit Şibay'ın (ö. 1946) *Amelî İlmihal*'i bu dönemde kaleme alınan ilmihallerdendir.³⁹

İlmihal kitaplarında 1332/1914 senesinden itibaren, Nazım İçsel'in *Ma'lûmât-ı Dîniyye*'si (İstanbul 1331), Hafız Nuri'nin *Amalî Ma'lûmât-ı Dîniyye*'si (İstanbul 1332), Ahmed Ziyaeddin'in *Ma'lûmât-ı Dîniyye*'si (İstanbul 1338) gibi eserlerde mâlûmât-ı dîniyye kavramı kullanılmaya başlamıştır.⁴⁰

Cumhuriyet dönemi ile beraber görülen ilmihal örnekleri ise şunlardır: Ahmed Hamdi Akseki'nin *Dînî Dersler*'i (İstanbul 1919) ile *İslâm Dini* (Ankara 1933), Numan Kurtulmuş'un, *Yeni Amentü Şerhi* (İstanbul 1943), Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul 1947), Mustafa Asım Köksal'ın *İlmihal*'i (Ankara 1954), Ali Fikri Yavuz'un *Geniş İslâm İlmihali - İslâm Fıkhı ve Hukuku*

³⁷ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

³⁸ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 38.

³⁹ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁰ Arpaguş, *a.g.e.*, s. 38

(İstanbul 1977), Celal Yıldırım'ın, *Hanefî ve Şâfiî Mezheplerine Göre Büyük İlmihal*'i (İstanbul 1976) ile Hamdi Döndüren'in *Delilleriyle İslâm İlmihali* (İstanbul 1991) gibi eserleridir.⁴¹

Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihaller, temel kaynaklara dayanan ve daha da sistemleştirilmiş eserlerdir. Bu ilmihallerin bir kısmında vaaz ve irşat mahiyetinde kısımlar bulunmakla beraber çoğunluğunda inanç, ibadet, ahlâk ve muamelat ile ilgili bilgiler vardır. Bunların başında Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm Dini* ilmihali ile Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali* 1980'li yıllara kadar çok basılarak okunmuş ve kendinden sonra gelen eserlere kaynaklık etmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, eserin başında kısaca ilmihalin tanımını yaparak müslümanlar için ilmihalin önemini anlattıktan sonra, eserini niçin kaleme aldığını ifade etmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, eserini on bölüme ayırarak kaleme almıştır. Her bir bölümü kitap olarak isimlendirerek, o bölümdeki konu başlıklarını tek tek sıralamıştır. Konuya başlamadan önce konu ile ilgili özet bir malumat vermiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, konuların içeriğini işlerken, farklı bir metot izleyerek, maddelendirme yöntemini kullanmıştır. Eserinin onuncu bölümünde de diğer ilmihallerden farklı olarak, siyer-i enbiya konusunu işlemiştir. Ömer Nasuhi Bilmen'i bu şekilde yönlendiren düşünce ise o konuda toplumun bilgi ihtiyacı olduğu fikridir.

Ahmet Debbaoğlu ve İsmail Kara'nın hazırladığı *Ansiklopedik Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul 1979) ise alfabetik sıra ile muamelat konularını da içeren bir çalışmadır. Yine İbrahim Kafi Dönmez'in başkanlığında hazırlanarak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından neşredilen dört ciltlik *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul 1997) semâvi dinler ve peygamberler, aile hukuku, İslâm hukukuna dair bazı konular ve bazı fıkıh usulü kavramlarının da işlendiği hacimli bir ilmihal eseridir.

Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebi daha çok yaygın olduğu için, hem o devirde hem de Cumhuriyet yıllarında kaleme alınan ilmihaller Hanefî mezhebi merkezli kaleme alınmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen de eserini, Hanefî mezhebini temel olarak kaleme alsada birçok yerde İmam Şafii, İmam Malik, Ahmet b. Hanbel'in

⁴¹ Memduhoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

ictihadlarına da yer vermiştir.⁴² Bazı yerlerde de Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşlere de yer vererek tercih ettiği görüşü de dile getirmiştir.⁴³

Ömer Nasuhi Bilmen, ilmihal açısından değerlendirildiğinde geçiş dönemi âlimi olduğundan, toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, kitabını bu ihtiyaçlara uygun tarzda kaleme almış; bunun neticesinde de halk tarafından hak ettiği teveccühü görmüştür. Kaleme alındığı günden bugüne kadar toplumun dinî manadaki ihtiyaçlarına cevap vermeye devam etmektedir.

Son dönem ilmihallerinin hitap ettiği kesim göz önünde bulundurularak şu şekilde sıralandırıldığını görmekteyiz. Bunlara özel ilmihal türleri de diyebiliriz. Asker, kadın, çocuk ve aile kategorisinde kaleme alınan eserlere şunları örnek verebiliriz: Ahmed Hamdi Akseki'nin *Köylüye Din Dersleri* (İstanbul 1928), *Askere Din Kitabı* (Ankara 1924) ve *Yavrularımıza Din Dersleri* (İstanbul 1947) isimli ilmihalleri; Üryanizade Ali Vahid'in *Köylü İlmihali* ve *Asker İlmihali*, Muallim Cevdet'in *Askerî Din Dersleri* (İstanbul 1928), Cemal Öğüt'ün *Kadın İlmihali* (İstanbul 1947), Faruk Beşer'in *Hanımlara Özel İlmihal* (İstanbul 2007), Veli Ertan'ın *Ailenin Din Bilgisi* (İstanbul 1967), Ahmed Şahin'in *Yeni Aile İlmihali* (İstanbul 2004), Naime Halit Yaşaroğlu'nun *Allah'ı Öğreniyorum* (İstanbul 1950), Yusuf Tavashlı'nın, *Yavrularımıza İzâhlı 32 Farz: Çocuklara İlmihal Bilgileri* (İstanbul 1976).

Mezhep temel alınarak kaleme alınan ilmihallere ise şunlar örnek gösterilebilir: Halil Gönenç'in *Büyük Şafî İlmihali* (Ankara 1979), M. Said Özdemir'in, *Şafî İlmihali* (Ankara 1956), Ahmet Serdaroğlu ve Yakup İskender'in *Şafî İlmihali* (Ankara 1965), Celal Yıldırım'ın *Hanefî ve Şafî Mezhebine Göre Büyük İlmihal* (İstanbul 1976), Nazmi Nizami Sakallıoğlu'nun *Ehl-i Beyt İlmihali: İslâm'da İbadet* (İstanbul 1992), Mehmed Seyfeddin'in *Bektaşî İlmihali* (İstanbul 1925), Haydar Kaya'nın *Bektaşî İlmihali* (İstanbul 1976).

Takip edilen metoda göre ilmihalleri: ansiklopedik, mufassal, muhtasar, cep ilmihali şeklinde, nesir ve manzum hâlde, soru-cevap şeklinde veya otuz iki farz ile

⁴² Bkz.; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen yay., İstanbul 1986, s. 100, 107, 126, 152.

⁴³ Bilmen, *a.g.e.*, s. 196-197.

elli dört farz isimleri altında gruplandırabiliriz. Bu gruba da şu eserleri örnek gösterebiliriz: Mehmet Soymen'in Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında bulunan *Cep İlmihali*, Ahmet Debbağoğlu ile İsmail Kara'nın *Ansiklopedik Büyük İslâm İlmihali*, Ebu Said Hasan b. Yesar'ın *Elli Dört Farz* (İstanbul 1259), Vecdi Akyüz'ün *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul 1995).⁴⁴

Günümüzde sistemli bir ilmihal geleneği ve telif türünün varlığından bahsedebiliriz. Akseki'nin *Din Dersleri* adlı eseri göz önüne alındığında, klasik dönem ilmihal formatının dışına çıktığı görülmektedir. Din ve mezheplerin konu edinildiği birinci bölümde Batı'da ortaya çıkan akımlardan bahsedilip bunlara cevaplar verilerek insanların zihinlerindeki soru işaretleri giderilmiştir. Yine İSAM tarafından kaleme alınan *İlmihal*'de önceki ilmihallerde rastlanılmayan siyasi hayat, çalışma hayatı, hukuki ve ticari hayat, sosyal hayat gibi konulara değinildiği, klasik konuların işlenişi sırasında da güncel hayatla ilişkilendirildiği görülmektedir.⁴⁵

Adem Yıldırım'ın, “Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyâtı (II) Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Türkçe İlmihaller” isimli makalesinde içerisinde tezimize de konu olan üç eser dahil kırk iki eseri araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. *Manzum İlmihal*: Nureddin Cecelizâde İbrahim Efendi'nin (1286/1869) kaleme aldığı manzum bir ilmihaldir. Eser yüz kırk yedi sayfadan meydana gelmektedir.

2. *Elli Dört Farz Şerhi*: Ahmed Nazif'in (1290/1873) telif ettiği *Elli Dört Farz Şerhi* elli altı sayfadan meydana gelmektedir. Elli dört farz başlıklar hâlinde yazılarak şerh edilmiştir.

3. *Haliliyye-i İsmail Hakkı*: el-Bursevî İsmail Hakkı b. Mustafa el-Aydusî'nin (1293/1876) telif ettiği *Haliliyye-i İsmail Hakkı* isimli eser yetmiş dokuz sayfadan teşekkül etmiştir.

4. *Mızraklı İlmihal*: Osmanlı ilmihal geleneğinin ilk örnekleri arasında bulunur. Mızraklı İlmihalin müellifi ve hangi tarihte yazıldığı kesin olarak tespit edilememiştir.

⁴⁴ Arpaguş, a.g.e., s. 40.

⁴⁵ Arpaguş, a.g.e., s. 40.

5. *Zübde-i İlmihal*: Abdülhamid b. Mustafa Reşîd'in (1305/1887) kaleme aldığı sade ve kısa bir ilmihal kitabıdır. Yirmi dört sayfadan meydana gelip, konular şematik olarak maddelendirilerek işlenmiştir.

6. *Çocuklara Ma'lûmât-ı Dîniyye*: Ahmed Ziyâeddin (1338) tarafından kaleme alınmıştır. Eserin giriş sayfasında "Mekâtib-i ibtidailerin devre-i mutavassıtta ikinci senelerine mahsustur. Maarif Nezaret-i Celilesi'nce tanzim olunan son müfredat programına tevfikân tertip olunmuş ve Nezaret-i müşarûn ileyha tarafından bi't-tedkik bi'l-cümle mekâtib-i ibtidaiyyede tedris edilmek üzere kabul buyurulmuştur." notu yer almaktadır. Eser yetmiş üç sayfadan müteşekkildir.

7. *Ni'met-i İslâm*: Mehmed Zihni Efendi (1331/1913) tarafından kaleme alınmıştır. Nimet-i İslâm, hacimli bir eserdir. Eser toplam bin dört yüz atmış altı sayfadan meydana gelmektedir.

8. *Enisü'l-âbidîn*: Mehmed Nahif ibn Ahmed Efendi (1317/1899) tarafından kaleme alınmıştır. *Enisü'l-âbidîn* isimli eser yüz atmış sayfadan meydana gelmektedir.

9. *Dürr-i Yektâ'*: İmamzâde Mehmed Esad b. Abdullah el-Konevî (1267/1851) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, doksan iki sayfadan meydana gelmektedir. Eserin giriş kısmında "Mekâtib-i Rüşdiye'de okutturulmak üzere intihab edilmiştir" kaydı mevcuttur.

10. *Amelî İlmihal (Üçüncü Kitap)*: Halim Sabit (1946) tarafından kaleme alınmıştır. Hacimli bir kitap olup yüz yirmi sekiz sayfadan meydana gelmektedir. Eserin öğrenci kitabı olduğu, iç kapak sayfasında "Bilumum Mekâtib-i İbtidaiyye'nin üçüncü sınıflarında okutturulmak üzere Maarif Nezâreti'nce maa't-takdir birincilikle resmî programa idhal olunmuştur." şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.⁴⁶

⁴⁶ Adem Yıldırım, "Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyâtı (II) Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Türkçe İlmihaller", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX, sy. 46, 2016, s. 981-995

İKİNCİ BÖLÜM

OFLU MEHMED EMİN EFENDİ VE ESERİ NECÂTÜ'L- MÜ'MİNİN

2.1. Oflu Mehmed Emin Efendi

Oflu Mehmed Emin Efendi, Fatih Camiinde cuma günleri vaaz ve irşatta bulunan, *Necâtü'l-mü'minîn (Müminlerin Kurtuluşu)* adlı eserin ve diğer birçok makalenin yazarı ve meşhur âlimlerimizdendir.

2.1.1. Hayatı

1815 yılında Trabzon'un Of ilçesinde dünyaya geldi. Babasının adı Hasan, dedesinin adı Muhammed'dir. İlköğrenimini Of yöresinde yaptı. 1838'de İstanbul'a gidip Fatih'te Hırka-i Şerif Camii'nin yakınlarında ikamet etmiştir. Geçimini hayvancılıkla sağlamıştır. Bundan dolayı Sütçü/Yoğurtçu Mehmed Efendi diye meşhur olmuştur. "Kırkların yedincisi" olarak bilinen Saçlı Ahmed Efendi'den ders aldı. Toyranlı Mehmed Efendi'den İslâmî ilimleri tahsil ederek 1854 yılında icâzet aldı. Vefatına kadar İstanbul Fatih Camii'nde vaiz ve hoca olarak vazife yaptı.

Oflu Mehmed Emin Efendi, 1904 yılında vefat etmiştir. Mezarı Fatih'tedir. Mezar kitabesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Fatih Cami-i Şerifinde Cuma günleri vaiz, *Meclis-i irşadiye* ve *Necâtü'l-mü'minîn* risâlelerin müellifi meşhur ulema-yı kiramdan faziletli Oflu el-Hacc Mehmet Emin Efendi'nin kabridir."⁴⁷

2.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği

Tasavvufta İmam-ı Rabbani hazretlerine manen intisap etmiştir. Oflu Mehmed Emin Efendi tarafından kaleme alınan *Necâtü'l-mü'minîn* isimli eser birçok âlim tarafından incelenmiştir. Yazdığı *Duhan (Tütün) Risalesi* meşhurdur. Oflu Mehmet Emin Efendi bu risalesinde sigaranın haram olduğu görüşünü dile getirmiştir. 19. yüzyılın ıslahat hareketleri ve garptan kültür unsurları iktibas

⁴⁷ Hüseyin Elmalı, "Mehmed Emin Efendi", *DİA*, İstanbul, 2016, C. Ek-2, s. 221.

karşısındaki tavrını ifade ettiği, *Risale İrşâdiyye fî beyâni 'l-fabur ve 'l-fabrûka ve 't-tiligrâf* isimli eseri İngilizceye çevrilmiştir.⁴⁸

2.1.3. Eserleri

1. *el-Mecâlisü 'l-irşâdiyye* (İstanbul 1293): Müellifin Arapça yazdığı en hacimli kitabıdır. Mukaddimede eserin *Sahîhu 'l-Buhârî*, *eş-Şifâ'* şerhleri, *et-Tarîkatü 'l-Muhammediyye*, *el-Fıkhü 'l-ekber*, *Mültekâ*, *Halebî-i Sağir*, *İhyâ'ü 'ulûmi 'd-dîn*, *Envârü 't-tenzîl*, *Rûhu 'l-beyân* ve *Mecâlis-i Rûmiyye* gibi kaynaklardan yararlanılarak hazırlandığı belirtilmektedir. Eser *Mecâlis-i İrşâdiyye* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (I-II, İstanbul 1980).

2. *İrşad Risâlesi* (İstanbul 1304).

3. *Âhiret Hediyesi Risâlesi* (İstanbul 1305).

4. *Necâtü 'l-mü'minîn* (İstanbul 1308), Osmanlı devrinin son zamanlarında ve cumhuriyetin ilk yıllarında şöhret kazanan bu ilmihal kitabının namaza dair bölümü *Halebî-i Sağir* ve şerhinden, oruca ve zekâta dair bölümleri *Mültekâ*'dan derlenmiştir. Alaattin Sağlam kitabı müellifin diğer risâleleriyle birlikte *Müminlerin Kurtuluşu* adıyla (İstanbul 1972), M. Rahmi ise sadeleştirerek (İstanbul 1975) yayınlamıştır.

5. *Nesayih-i İhvan ve Selâmet-i İnsan Risâlesi* (İstanbul 1308). Eserde Hz. Peygamber'in ahlâkı anlatılmaktadır.

6. *Mürşidü 'l-ihvân fî hakki 'd-duhân Risâlesi* (İstanbul 1309). Eserin, müellifin *Nuhbetü 'l-ihvân fî hakki 'd-duhân* adıyla yazdığı Arapça aslı mevcut değildir. Bizzat kendisinin Türkçeye çevirdiği eser onun ve yayımcısının takibata uğramasına yol açmıştır. Hüseyin Elmalı tarafından bugünkü Türkçeye aktarılan ve henüz basılmayan risâle hakkında Ali Birinci, "*XIX. Asırda Bir Kadızade, Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Duhan Reddiyesi*" adıyla bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır.

7. *Şifâü 'l-mü'minîn Risâlesi* (İstanbul 1318). Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'* adlı eserinin özet çevirisidir.

⁴⁸ Elmalı, *a.g.e.*, s. 221.

8. *Mârifet ve Selâmet Risâlesi* (İstanbul 1318). Eser, iman, esmâ-i hüsnâ, ilâhî sıfatlar gibi konuları ihtiva etmektedir.

9. *Tercüme-i Ta'dil-i Erkân* (İstanbul 1319). İmam Birgivî'ye ait *Mu'addilü's-salât* isimli risâlenin özet tercümesidir.

10. *Hıfz-ı İman Risâlesi* (İstanbul 1319). Eserde, Ehl-i sünnet mezhebinin esasları ve imandan çıkmaya yol açan küfür lafızları ele alınmaktadır.

11. *Sıddıklar ve Nasihat Risâlesi* (İstanbul 1321). Bu risâlede, “Sadıklarla beraber olunuz” (Tevbe 9/119) meâlindeki âyetin tefsiri yapılmakta ve sadıkların alâmetleri üzerinde durulmaktadır.

12. Risale-i İrşadiye

Mehmed Emin Efendi'nin bunların dışında erkek ve kadınların birbirinden sakınmasını konu edinen *Hıfziyye Risâlesi* ile *İddet Risâlesi*, *Mağfîret ve Vasıyyet Risâlesi*, *Cihâd Risâlesi* gibi eserleri de vardır.⁴⁹

Oflu Mehmed Emin Efendi'nin, *Necâtü'l-mü'minîn* risalesinin sonuna yazdığı not şöyledir: “13 adet Türkçe risalelerimi okuyup amel edeler. Özellikle bu risalemi ve İman risalemi okuyalar. Zira bu risale Hz. Allah Teâla'yı ve İman risalem imanı beyan eder. İptidâ insana bilmesi farz olan bunlardır. Gafllet olunmaya ve bu fakir ve her yönden Allah'a muhtaç olan Mehmed Emin b. Hasan duayı hayırlar ile yâdı zikretmelerini ziyade eder. Hepinizi Allah'a emanet ederim.”⁵⁰

2.2. Necâtü'l-mü'minîn

Tanıtım

Eser, Oflu Mehmed Emin Efendi'nindir. *Necâtü'l-mü'minîn*, müminlerin kurtuluşu anlamına gelir.

Kapak

Eserin kapağında eserin ismi ve müellifin ismi yer almaktadır.⁵¹

⁴⁹ Elmalı, *a.g.e.*, s. 221.

⁵⁰ Halim Sabit, *Amelî İlmihal*, A. Ü.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 297.413, IZM.M, s. 96.

⁵¹ Mehmed, Emin B. Hasan, *Necâtü'l-Mü'minîn Risalesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 297.541 MUH.N 1308 39246.

Fihrist

Konu başlıkları verilerek, örneğin ‘Namazın faziletini beyan’ 3. sayfa şeklinde, fihrist hazırlanmıştır.

İfade-i Mahsûsa

Besmele ile başlamıştır. Hamdele ve salvele ile devam etmiştir. Trabzon nahiyesi Of kazasına mensup Muhammed Emin b. Hasan’ın bu risalesi namazı, zekâtı ve orucu açık Türkçesi ile müminlerin kurtuluşuna vesile olması ümidi ile *Necâtü’l-mü’minîn*, ismi ile okunmaya ve dinlemeye layıktır. Zira bütün ulema indinde meşhur ve makbul *Halebi* metn-i şerifi ve *Mülteka* kitaplarından tercüme edilmiştir. Ziyadesi ile elzem olan meseleler beyan olunmuştur. Ayrıca müellifin, iman, mezhep ve Ehli Sünneti beyan eden *İman* risalesi, küfrü mucip hâlleri beyan eden *Hıfzı İman* risalesi, tarikatın hulasasını beyan eden *Nesaih-i İhvan* risalesi vb. 20 yirmi adetten fazla Türkçe risalesi vardır. Bu risalelerin her birinin bir mürşit makamında olduğu erbabına malumdur.⁵²

Ana Metin

Besmele ile başlamıştır. Bütün dinî kitaplarda olduğu gibi, hamdele ve salvele ile devam etmiştir. Oflu Mehmet Emin Efendi, kendisi ve nesli için okuyucudan dua isteyerek eserine devam etmiştir. Oflu Mehmet Emin Efendi, açık ve sade bir Türkçe ile *Halebi* metni ve şerhinde açıklandığı üzere namazı, *Mültekâ*’nın açıkladığı şekilde orucu ve zekâtı bu risalede beyan ederek, “Hakk’ın kullarını kurtuluşa ermelerini murat eyledim.” diye açıklama yapmaktadır.

Peygamber Efendimizin (s.a.v.), “Kim bir hayra delalet ederse onu yapanın kazandığı sevap gibi kendisine de sevap verilir.” hadis-i şerifini zikrederek bu risalesine “Cenabı Hakk’tan dileğim şudur ki, bu risalemi rızâyı şerifine uygun kılıp nice kulların hidayet bulmalarına sebep eylesin.” duaları ile devam etmiştir.

“Bilmiş ol ki, Allah Teâlâ insan ile cinleri yaratmakta, peygamberler göndermekte ve ilahi kitaplar indirmektedir; ancak hikmet ve maslahat, Allah’ı (c.c.) bilip onun varlığını ve birliğini tasdik etmekte, onu noksan sıfatlardan tenzih edip

⁵² Mehmet Emin, a.g.e., s. 3.

ihlas ile tazim ve ibadet etmektir.” diyerek bu konuları iman risalesinde açıkladığına işaret etmektedir.

Önce şunu belirtelim ki insanlardan ve cinlerden mükellef olanların üzerine ilk farz ve lazım olan şey, imanı bilmektir, çünkü iman, her şeyin başında gelir.⁵³

“İman, bütün ibadetlerden daha önemli ve yücedir; çünkü iman olmadan hiçbir amel, ibadet caiz ve sahih olmaz.” diyerek imanın önemini anlatmıştır.

Daha sonra da, yine bilmiş ol ki, imandan sonra en büyük ve en efdal ibadet namazdır. Kadı Beydâvî'nin tefsirinde, “Namaz bütün ibadetleri cem edip toplamış olduğundan en büyük ve en faziletli ibadettir.” ve *Haşiye* yazarı Şeyhzade Muhammed Efendi'de ‘Namazda zekât, hac, oruç, cihat, itikâf ve bunlardan başka ibadetler ve sevaplar vardır. Bu sebeple namaz, en büyük ve en faziletli ibadettir.’ ifadelerini zikretmiştir.

Hakk Teâlâ Hazretleri'ne sonsuz hamd-ü senâlar olsun ki bizi namaz ehlerinden kılmıştır.

Namazda bütün âzâlar ile Allah'a (c.c.) tazim etmekle beraber, birçok ibadetleri bir araya getirmiş olmaktayız. Bu bakımdan namaz çok mühimdir. Âzâlar ile Allah'a (c.c.) tazim şöyle olur:

Önce kalp ile niyet etmek, kalp ile tazim olur.

Namazda gözleriyle, kulaklarıyla, aklıyla, elleriyle, ayaklarıyla, yüzüyle, başıyla ve bütün bedeni ile Allah'a (c.c.) tazim vardır.

Namazda; Kur'an, tesbih, tehlil, tahmid, tekbir, senâ, besmele, istiaze ve şehadet kelimeleri vardır.

Namazda Rasulullah Efendimiz'e (s.a.v.) salavat-ı şerifeler ve dualar vardır. Namazın haricinde hiçbir ibadette bütün bunlar bir arada yoktur. Bu sebeple Rasulullah Efendimize (s.a.v.) ‘İslam nedir?’ diye sorulduğu vakit şöyle cevap vermiştir: ‘Namaz kılmaktır.’

Namazın faziletleri çoktur. Yazıp anlatmakla bitmez, tükenmez çünkü Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de namazdan ve takvadan çok bahsetmiştir, zira ind-i

⁵³ Mehmet Emin, a.g.e., s.s, 3-4.

ulûhiyyetinde bunlar pek ziyade makbul sayılmaktadırlar. “Kim bir şeyi severse onu zikreder” kavline Hakk Teâlâ Hazretleri namaz ile takvâyı ziyade sevmektedir.

Namazsız takva olmaz. Namaz kılmayanlarda takva bulunmaz.

Namaz dinin direği ve müminlerin miracıdır. Dünya ve ahirette kurtuluşa ermenin sebebidir.

Dünyada namazın faydası, rızkın çoğalmasını ve kazancın kolay olmasını sağlar.

Ömrü bereketlenir, sağlıklı olur.

Gözlerinin nuru artar.

Bütün işleri kendisine kolaylaşır.

Hakk Teâlâ Hazretleri ve ahiret ehli yanında itibar görür.

İnsan ve cin şeytanlarının şerlerinden emin olur. Bela ve musibetlerden kurtulur. Günahlardan muhafaza olunur.⁵⁴

Namaz kılanın imanı kâmil olur. İbadetleri ve çalışmaları makbul olur, günahları da mağfiret olunur.

Namaz kılanlar Allah’a (c.c.) ve onun Rasulüne itaat etmiş olurlar. Diğer ibadetlere karşı daha istekli ve gayretli olurlar. Onlar her türlü korkulardan emin olurlar çünkü Rasulullah Efendimize (s.a.v.) bir korku arız olduğu vakit hemen namaza dururlardı. Zira namaz, hacetlerin ve duaların kabulüne sebeptir. Namaz kılanın yüzünde imanın nuru parlar.

Namazın ahiretteki faydalarına gelince, bunlar da çoktur:

Namaz kılan kimsenin imanı tam olduğu için ölürken de iman üzere ölmek kendisine nasip olur.

Mezarı cennet bahçelerinden bir bahçeye döner.

Münker Nekir meleklerinin sorularına kolaylıkla cevap verir.

Namaz, kabirde kendisine arkadaş olur. Kendisi kabir azabından kurtulur.

⁵⁴ Mehmet Emin, a.g.e., s. 3.

Namaz ona bir nur ve hidayet ışığı olur. Mahşer günü mezarından kalktığı zaman yüzü ve bedeni nurlu olur.

Arş-ı a'lâ altında zevk ve rahatlık içinde bulunup Arasat korkularından emin olur. Peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve salihlerle arkadaş olur.

Rasulullah Efendimizin (s.a.v.) havuzundan içmek, kendisine nasip ve müyesser olur.

Peygamberimizin (s.a.v.) şefaati kendisine ulaşır.

Mizanda sevabı ağır gelir ve amel defteri sağ tarafından verilir.

Hakk Teâlâ Hazretleri kendisinden razı olur, zebaniler ve hasımlarından halas olur.

Sırat köprüsünü geçmek nasip olur. Cennet-i a'lâda makamları büyük ve â'la olur. Saltanatı daim olup Mevla Teâlâ'nın cemalini görmek ile müşerref olur.

İşte namazın faydalarından bir kısmını özet olarak açıkladım. Mü'min olan bir insan bu namazı severek kılmalı ve devamına gayret sarf etmelidir.

Münafık ve cehennem ehli kimse ise namazı isteksiz ve usanç ile kılar.

“Artık şiddetli azap olsun (nifak suretiyle) namaz kılanlara ki, onlar namazlarından gafildirler.”⁵⁵ Yani, büyük azap, namazı yanlış ve riya üzere kılanlar içindir, demektir. Yine onlar, namazın meselelerini bilmezler ve cehaletle kılarlar demektir.⁵⁶

Bilmiş ol ki;

Bu fakir kul, namazın başından sonuna kadar bütün meselelerini ve hükümlerini İslam âlimleri arasında meşhur ve muteber olan *Halebi* metni ve şerhinden açık ve sade bir Türkçe ile bu risalede beyan ettim.

Her mümin anlayıp amel etsin ve iki cihanda selamete ulaşsın. Bu fakir ki onların hizmetkârıdır, onu da duadan unutmasınlar.

⁵⁵ Maun suresi, 4-5 ayetler.

⁵⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 4.

Bu namaz meseleleri Türkçe ilmiyelerde beyan olunmuş ise de bazıları tam açıklanmamış; bazıları meşhura muhalif, bazıları da en lüzumlu konuları ihmal etmişlerdir.

Bu sebepten dolayı bu fakir kardeşiniz, meşhura uygun olan *Halebi* den namaz meselelerinin en lüzumlu olanlarını Rabbimin inayetiyle şerh ve beyan etti.

Bu risaleye *Necâtü'l-mü'minîn* adını verdim. Yüce Allah'tan (c.c.) muradım şudur ki, ism-i a'zam hürmetine, esmâ-i ilâhi, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihler hürmetine bu risaleyi ind-i ilâhisinde kendi rızasına muvafık eylesin, kulları arasında meşhur ve muteber kılsın. Bütün kulların kurtuluşlarına vesile edip iki cihanda cümlemizi selâmete kavuştursun.

Namaz Kılmak

Beş vakit namazın şer'i delillerle sabit olduğu vurgulanmıştır. İnkârının ve alay konusu yapılmasının küfrü icap ettirdiği anlatılmıştır.

Farz namazlara değinilerek beş vakit namazın rekât sayıları zikredilmiştir.

Vacip namazlara değinilerek, vitir, bayram ve tavaf namazları zikredilmiştir.

Sünnet ve müstehab namazlara değinilerek beş vakit namazın sünnetlerini zikrettikten sonra, kuşluk namazı, evvabin namazı, teheccüd namazı, tesbih namazı, şükür namazı, tahiyetü'l-mescid namazı, istihare namazı, yolculuğa çıkma ve yolculuktan dönme namazları bu başlıkta zikredilmiştir.⁵⁷

Çocuklar yedi yaşına gelince, onlara abdest almayı ve namaz kılmayı öğretmek, namaz kılmalarını emretmek her ana-baba üzerine şer'an lazımdır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyuruyor: “Çocuklarınıza namazı emrediniz.”⁵⁸

İmanın kemali, namazı eda etmekle olur. Farzların en büyüğü ve en efdali imandır. İmandan sonra farz namazlar gelir. Bunlara devam etmek çok önemlidir.

⁵⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁸ Ebu Davut Salat, 26

Namazın Farzları Fashı

Bu fasılda namazın farzları zikrolunmuştur.

Hadesten Taharet Fashı

Bu fasılda hadesten taharet beyan olunmuştur. Namaz abdesti küçük taharet, gusül abdesti de büyük taharet olarak zikredilmiştir. Abdestin farzları sayılmıştır.⁵⁹ Abdestin alınışı farz, sünnet ve müstehapları tafsilatı ile anlatılmıştır.⁶⁰ Abdestin ve abdestli gezmenin faydaları anlatılmıştır.⁶¹

Mestler üzerine mesh konusu Ehl-i Sünnetin bir alameti olarak anlatılmıştır.⁶² Mesh konusunda şuna dikkat çekilmiştir: Bir eli ıslattıktan sonra ayağının birini mesh ettikten sonra elini tekrar ıslatmadan diğer ayağını mesh edemeyeceğini böyle yaparsa meshin ve abdestin sahih olmayacağını beyan etmiştir.⁶³

Özür sahiplerine değinmiştir.⁶⁴

Cünüplük Sebepleri Fashı

Cünüp olmanın sebepleri dört olarak zikredilmiştir. Bunlar: şehvetle meninin yerinden ayrılıp dışarı çıkması, cima, ihtilam, hayız ve nifasın kesilmesidir.⁶⁵

Guslün Farzları Fashı

Guslün farzları zikredilmiştir: Ağza bolca su alıp çalkalamak, buruna bolca su alıp çalkalamak ve hiç kuru yer kalmadan bütün vücudu yıkamaktır.⁶⁶

Gusül abdestinin sünnetleri zikredilmiştir: Gusülden önce namaz abdesti gibi abdest almak, gusülden önce bedeninde necaset var ise onları yıkamak ve taharetlenmek, tahareti sol el ile yapmak, ağzını, burnunu ve bedenini yıkarken bu

⁵⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

⁶¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 9.

⁶² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 9.

⁶³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 11.

yıkamayı üçer kere yapmak, yıkanırken önce baş sonra bedenine su dökerek bütün bedeni ovalamak.⁶⁷

Guslün alınışı anlatılmıştır. Gusle başlarken, “Niyet ettim temizlenmeye” diyerek niyetin Hanefi mezhebinde sünnet, Şafii mezhebinde farz olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

Teyemmüm Fashı

Teyemmümün farzının iki olduğu ve bunlardan birincisinin şart, ikincisinin rükün olduğu belirtilmiştir. Şart, niyet etmek; rükün ise, elleri iki kere toprağa vurup birincisinde yüzü, ikincisinde kolları mesh etmektir. Teyemmümün hem abdest hem de gusül için olacağı belirtilmiştir.⁶⁹

Teyemmümün alınışı tafsilatı ile anlatılmıştır.⁷⁰ Teyemmümü bozan durumlar anlatılmıştır.⁷¹

Abdesti Bozan Durumlar Fashı

Abdesti bozan durumlar zikredilmiştir. Daha sonra abdestsiz mushaf-ı şerife dokunulamayacağı, ayet yazılı şeyleri ve kitapları tutmanın caiz olmadığı gibi camiye girmenin de caiz olmadığı belirtilmiştir.⁷² Yara ve sargı üzerine mesh anlatılmıştır.⁷³

Suların Hükümü Fashı

Temiz suların neler olduğu beyan edilmiştir.⁷⁴

Necasetten Taharet Fashı

Namaza mani olacak miktarda necaset, bedene, elbiseye ya da namaz kılınacak yere bulaşırsa namaza başlamadan önce bu necaseti yıkayıp temizlemek farzdır. Necaset iki türdür:

⁶⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 16.

⁷⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 17.

⁷¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 18.

⁷² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 19.

⁷³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 20.

⁷⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 20.

Necaset-i Galize: İnsan ve eti yemeyen hayvanların önlerinden ve arkalarından çıkan şeylerle, içlerinden ve bedenlerinden çıkan kan ve irin gibi şeylerdir.

Necaset-i Hafife: Eti yenen hayvanların bevli ile deve, koyun ve keçinin dışkısı gibi şeyler.⁷⁵

İnsan ve hayvanların artıklarının hükmü açıklanmıştır.⁷⁶ Suların temizlenmesi konusu işlenmiştir.⁷⁷

Setr-i Avret Fashı

Erkeklerin avret yeri, göbekten diz kapağı altına kadar olan kısımdır. Kadınlar içinse yüzleri, ellerinin içi ve ayaklarının altı avret değildir, geri kalan bütün bedenleri avrettir.⁷⁸

Kıble Fashı

Namaza başlarken, bizzat Kâbe'ye yönelmek yahut Kâbe'nin bulunduğu tarafa dönmek farzdır.⁷⁹

Vakit Fashı

Namazı vaktinde kılmak farzdır. Vaktinden önce veya sonra kılmak caiz değildir. Beş vakit namazın her biri için ayrı ayrı tayin olunan muayyen vakitleri vardır. Bunları bilmek farzdır.⁸⁰

Niyet Fashı

Niyet demek, yapacağı işin, Allah'ın (c.c.) rızasına uygun olmasını kalbiyle kastetmek demektir. Niyetin asıl manası budur. Diliyle de "Niyet ettim" demek, bazılarına göre bidattir. Bazılarına göre ise müstehaptır.⁸¹

⁷⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 20.

⁷⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 25.

⁸¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 26.

İftitah Tekbiri Fashı

Namaza başlarken: “Allahü Ekber” demek farzdır. Bu namaz ister farz olsun, isterse vacip, sünnet, nafile ya da cenaze namazı olsun hüküm aynıdır.⁸²

Kıyam Fashı

Farz ve vacip olan namazları, kudreti olduğu müddetçe ayakta kılmak farzdır. Özürsüz olarak oturduğu yerde namaz kılsa caiz olmaz.⁸³

Kıraat Fashı

Namazda kıraat, Kur’an okumak anlamına gelmektedir. Namaz caiz olacak miktarda Kur’an okumak farzdır.⁸⁴

Rükû Fashı

Namazda başı, sırtı ve beli birlikte aşağı doğru eğmeye rükû denir. Namazda böyle eğilmek farzdır.⁸⁵

Secde Fashı

Secdenin asgarisi, belini eğerek alnını yere koymaktır. Secde ederken ayaklarını yere koymak şarttır. Eğer secdeye gittiği zaman ayaklarını yerden keserse namazı bozulur.

Mükemmel bir secde; alnını, burnunu, ayaklarını, ellerini ve dizlerini yere koymakla yapılır.⁸⁶

Son Oturuş Fashı

Her namazın sonunda oturmak farzdır; ancak cenaze namazında rükû ve secde olmadığından son oturuşu da yoktur.⁸⁷

Namazdan Kendi Fiili İle Çıkmak Fashı

Bir kimsenin kendi fiili ile namazı bitirmesi, İmam Azam Ebu Hanife’ye göre farzdır.⁸⁸

⁸² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 27.

⁸³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 28.

⁸⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 29.

⁸⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 31.

⁸⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 31.

Namazda Ta'dil-i Erkan Faslı

Ta'dil-i erkânın manası, namaz kılariken yedi yerde, insanın azaları sakin olup hareketleri ve salınmaları durulmaktır. Ta'dil-i erkân, İmam Ebu Yusuf'a göre farzdır. İmam Azam ve İmam Muhammed'e göre ise vaciptir.⁸⁹

Namazın Vacipleri Faslı

Namazın on altı vacibi vardır.⁹⁰

Namazın Sünnetleri Faslı

Namazın on sekiz sünneti vardır.⁹¹ Aynı fasıl başlığında namazın adaları anlatılmıştır. Namazın adaları dokuz adet olarak sayılmıştır.⁹²

Namazın Mekruhları Faslı

Mekruh demek, Allah'ın (c.c.) beğenmediği ve sevmediği şey demektir. Namazın da mekruhları vardır ve bunlardan sakınmalıdır.⁹³ Kitapta 41 adet kadar mekruh sayılmıştır.⁹⁴

Namazın En Güzel Şekilde Kılınışı Faslı

Namazın farz, vacip, sünnet, müstehapları ile nehiy, mekruh ve müfsitlerinden kaçınarak⁹⁵ namazın kılınışı tafsilatlı bir şekilde beyan edilmiştir.⁹⁶

Sehiv Secdesi Faslı

Üç sebepten dolayı sehiv secdesi vacip olur.

- 9 Namazın farzlarından birini yanılarak geciktirmek.
- 9 Namazın vaciplerinden birini yanılarak geciktirmek.
- 9 Namazın vaciplerinden birini yanılarak terk etmek.

Daha sonra sehiv secdesi icap eden, on iki yer sayılmıştır.⁹⁷

⁸⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 32.

⁸⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 32.

⁹⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 33.

⁹¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 35.

⁹² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 36.

⁹³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 43.

Namaza Mūnasip Meseleler Fashı

Bu fasılda namazda imama yetişmekle ilgili durumlar anlatılmıştır.⁹⁸ Yine namazda kıratın nasıl olması gerektiği açıklanmıştır.⁹⁹ Namazda saf tutmakla ilgili hūkümlere değinilmiştir.¹⁰⁰

Namazı İfsat Edip Bozan Şeyler Fashı

Namazı bozan durumlardan on dōrt mesele zikredilmiştir.¹⁰¹ Daha sonra da cemaatle namaz hususları anlatılmıştır.¹⁰²

Namazda Yanlıř Okunan Kıraatin Bazı Hūkümleri Fashı

Namazda kıraat yanlışlıkları ve hūkümleri anlatılmıştır.¹⁰³

Namazın Haricinde Kur'an Okumaya Mūnasip Meseleler Fashı

Namaz kılacak kadar miktarda Kur'an talim ve hıfz etmek her mūmine farzdır. Tecvit kurallarına uygun ve doğru okunan Kur'an-ı dinlemek farz-ı kifaye olduğu için nafile namaz kılmaktan daha evladır.¹⁰⁴

Kur'an okumanın adabı anlatılmıştır: Önce abdest almalı ve mūmkünse en yeni elbiselerini giymelidir. Güzel kokular sürünmeli, saçını ve sakalının tarayıp düzeltmelidir. Mūmkünse kibleye karşı ve iki dizi üzerine oturmalı, saf ve halis niyetle Yüce Allah'ın (c.c.) rızasını kastederek okumalıdır.¹⁰⁵ Peygamber Efendimizin (s.a.v.): "Nice Kur'an okuyanlar vardır ki Kur'an onlara lanet eder." hadisini zikrederek Kur'an okunurken dikkat edilmesi gereken hususları zikretmiştir.¹⁰⁶ Duanın usul ve adabı konularına değinmiştir.¹⁰⁷ Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hatim duasından bir örnek verilmiştir.¹⁰⁸

⁹⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 44.

⁹⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 45.

⁹⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁰² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁰⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 54.

Misafirliğe Dair Bazı Hükümler Fash

Seferilikle ilgili hükümler anlatılmıştır.¹⁰⁹

Cemaatle Namazın Hükümü Fash

Cemaatle namaz kılmanın fazilet ve hükümü anlatılmıştır.¹¹⁰ Bu fasılda imam olma durumuna da değinilmiştir. İmamlığa geçmeye en layık kimin olduğu anlatılmıştır.¹¹¹ Cemaatle namaz kılmanın dereceleri ve cemaati özürsüz terk etmenin hükümleri zikredilmiştir.¹¹²

Farz Namazı Özürsüz Terk Etmemin Hükümü Fash

Yanılarak, unutarak yahut mazereti sebebiyle namazı tehir etmek, günah ve isyan değildir fakat bilerek kasten namazı tehir etmek ve vaktini geçirmek büyük günahlardandır. Kaza namazı ile ilgili bazı hükümler açıklanmıştır.¹¹³

Namazı Terk Etmenin Zararları Fash

Namazı bilerek terk etmenin günahı anlatılmıştır.¹¹⁴

Cuma Namazı Fash

Cuma namazının, hangi şartlarda farz olacağı beyan edilmiştir.¹¹⁵

Bayram Namazları Fash

Kendilerine cuma namazı farz olan kimselerin üzerine bayram namazı kılmak vacip olur. Kasten terekedenler günahkâr olur. Bayram namazında hutbe okunması sünnettir ve namaz kılındıktan sonra okunur.¹¹⁶

Teravih Namazı Fash

Yirmi rekât olan teravih namazı erkeklere ve kadınlara sünnet-i müekkededir. Camilerde ve cemaat ile kılınması efdâldir.¹¹⁷

¹⁰⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 56.

¹¹⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 63.

¹¹⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 69.

Cenazeye Dair Hükümler Fashı

Cenaze üzerine namaz kılmak farzı kifâyedir yani, bir kısım insanlar bu namazı kılınca diğer insanlar üzerinden farz kalkar. Eğer hiç kimse kılmazsa o beldede bulunanların hepsi günahkâr olur.¹¹⁸

Namaza Dair Bazı Tavsiyeler Fashı

Bu fasılda kaza borcu olanların ikindi ve yatsı namazlarının ilk sünnetlerini kılarken kaza namazına niyet edilmesinin daha uygun olacağı anlatılmıştır.¹¹⁹

Allah Yolunda Şehitlik Fashı

Allah yolunda şehitlerin kimler olduğu ve fazileti anlatılmıştır.¹²⁰

Yağmur Duası ve Namazı Fashı

Yağmur duasına çıkmanın sünnet olduğu anlatılmıştır. Yağmur duasının adabı anlatılmıştır.¹²¹

Zekâtın Faydaları ve Sevabı Fashı

Kur'an-ı Kerim'de zekâtın namazla birlikte anlatıldığı vurgulanarak zekâtın önemi anlatılmıştır.¹²²

Zekâtın Keyfiyeti ve Zekâtı Beyan Fashı

Zekât vermenin kesin delillerle farz kılındığı anlatılmıştır.¹²³

Hayvanların Zekâtını Beyan Fashı

Hayvanların zekât taksiminin nasıl olacağı beyan edilmiştir.¹²⁴

Zekâtın Farz olmasının Şartları Fashı

Zekâtın kimlere farz olduğu beyan edilmiştir.¹²⁵

¹¹⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 76.

¹²⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 77.

¹²¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 78.

¹²² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 78.

¹²³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 78.

¹²⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 81.

¹²⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 82.

Oruç Bahsi

Orucun farziyetinin delilleri beyan edilmiştir.¹²⁶

Kurban Fash

Kurbanın hükmü ve kurban olan hayvanlar anlatılmıştır.¹²⁷

Sadaka-i Fıtır Bahsi

Fıtır sadakasının kimlere vacip olduğu ve kimlere verileceği beyan edilmiştir.¹²⁸

Sünnetleri Kaza Niyetiyle Kılmak Fash

Müellif, kaza namazı olan kimsenin nafile namaz kılmak yerine kaza namazına niyet etmesi gerektiği görüşünü dile getirmiştir.¹²⁹

Değerlendirme

Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme

Eserin ana metni besmele ile başlamıştır. Daha sonra hamdele ve salvele yapılmıştır.¹³⁰ Eserin yazılış amacı zikredilmiştir. Kendisi ve eserinden faydalananlar için duada bulunulmuştur.¹³¹ Anlatılan mevzular fasıl şeklinde bölümlere ayrılmıştır.¹³²

Eserde, terimlerin tanımlarına yer verilmiştir. Örneğin hadesin terim anlamını verirken, küçük hades: namaz abdestinin olmaması; büyük hades: insanda cünüplüğün bulunması şeklinde hades'in çeşitlerine ve terim anlamlarına yer verilmiştir.¹³³

Hâmiş sistemi kullanılmıştır.¹³⁴ Hâmiş yapılırken numaralandırma sistemi kullanılmıştır.¹³⁵ Hâmişlerde açıklama ve ek bilgilere yer verilmiştir. Örneğin,

¹²⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 83.

¹²⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 89.

¹²⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 91.

¹²⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 65.

¹³⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 2.

¹³¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 2.

¹³² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

¹³³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

¹³⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 11.

meshler üzerine mesh konusu anlatılırken bir elin ıslatılıp bir ayak mesh edildikten sonra aynı el ile yeniden ıslatılmadan diğer ayağın mesh edilmesinin sahîh ve caiz olmayacağı, sebebinin ise ikinci mesh için kullanılan suyun müstamel su hükmünde olacağından dolayı olduğu hamîşte zikredilmiştir.¹³⁶

Cemaatle namazın üstünlüğü anlatılırken, bu faziletli amale teşvik için cemaatle namazın münferiden kılınan namaza göre yirmi yedi derece daha sevap olduğu ve namaz için mescide gidilirken her bir adıma on sevap verileceği, on günahının silineceği ve cennetteki derecesinin on derece yükseltileceği bilgisi verildikten sonra, mü'minlerin özürsüz olarak cemaati terk etmeyeceği ve cemaatle namaz kılmanın Ehlisünnet'in bir alametinin olduğu bilgisi verilmiştir.¹³⁷ Bu ve buna benzer anlatım tarzı ile müslümanlar ibadetlere ve hasenata teşvik edilmiştir. Eser içinde başka bir eserinde geçen konulara atıflarda bulunulmuştur. Örneğin: Namaz, oruç ve zekât gibi kazası farz olan ibadetleri "vasiyet ve mağfiret" isimli risalemizde uzun bir şekilde açıkladık.¹³⁸

Okunacak dualara yer verilmiştir. Örneğin, Kunut duaları. Dualar yanlış okunma ve ezberlenmelere mahal vermemek için hareketli bir şekilde verilmiştir.¹³⁹

Genel manada Hanefî mezhebinin görüşleri zikredilmiş, bazı yerlerde diğer mezheplerin de ismi zikredilerek görüşleri verilmiştir. Örneğin: Gusül abdestinde niyet anlatılırken, gusle başlarken "Niyet ettim temizlenmeye" diyerek niyet etmenin Hanefî mezhebine göre sünnet ama Şafîî mezhebine göre ise hem abdeste hem de gusülde niyetin farz olduğu ve niyetsiz abdest ve guslün olmayacağı açıklanmıştır.¹⁴⁰

Bir konudaki farklı görüşler, mezhep ve âlimlerin görüşleri zikredilerek verilmiştir. Örneğin: İmâ ile namaz: Hasta olan bir kimse, başı ile de işarete güç yetiremezse namazını tehir eder. Eğer aklı başında olup, kılamadığı namazlar beş vakitten fazla olmazsa, kudreti yettiği zaman kaza etmesi lazım gelir. Şayet beş vakitten fazla ise, meşhur olan rivayete göre kazası sakıt olur. İmam Ebu Yusuf'a

¹³⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 52.

¹³⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 11.

¹³⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 61.

¹³⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 62.

¹³⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 14.

göre, eğer başı ile de işaretten aciz kalırsa, o zaman kaşları ile işaret edip ima ile namazını kılar. Çünkü namazı tehir etmeye ruhsat yoktur. İmam Şafii ve İmam Züfer'e göre, bundan da aciz kalırsa, kalp ile işaret edip namazını kılar.)¹⁴¹

Hanefi mezhebinin içindeki farklı görüşler verildikten sonra fetvanın hangi görüşe göre olduğu da bildirilmiştir. Örneğin, Guslün sebepleri: Meni, yerinden şehvetle ayrıldıktan sonra şehvetsiz olarak dışarı çıkarsa İmam Ebu Yusuf'a göre gusül farz olmaz. İmam A'zam ve İmam Muhammed'e göre ise gusül farz olur. Çünkü meninin şehvet ile çıkması şart değildir. Fetva ve amel bu son kavle göredir.¹⁴²

Bir hüküm verirken, o hükmün nerde geçtiğine örnek vermiştir. Örneğin, namaz en faziletli ibadettir.¹⁴³

Bir ibadetin fazileti anlatılırken o konu ile ilgili hadis-i şerifin metni zikredilmiştir. Örneğin namazın fazileti. Örnek verilen hadislerin kaynağına işaret edilmemiştir.¹⁴⁴

Anlatılan konunun hükmü zikredilirken ayeti kerime ve hadis-i şerifle sabittir denmiş ama o konu ile ilgili ayet ve hadis verilmemiştir. Örneğin, namazın hükmü¹⁴⁵

Verilen ayeti kerimelerin açıklamasına yer verilmiştir. Örneğin, Maun suresi 4-5. ayetlerin izahında. Bu ayeti kerimeyi şu şekilde izah etmiştir: Yani, büyük azap, namazı yanlış ve riya üzere kılanlar içindir. Namazın meselelerini bilmez ve cehaletle kılarlar, demektir.¹⁴⁶

Eserin sonunda sünnetlerin kaza niyeti ile kılınması gerektiğine dair görüşleri dile getirilmiştir.¹⁴⁷

Eserin yüzde doksanı namaz ibadetine ayrılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁴³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁴⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁴⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁴⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁴⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴⁸ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 88.

Oflu Mehmet Emin Efendi, teyemmüm bahsini anlatırken suyun bulunmadığı durumlarda, eğer su para ile satılıyor ve almaya da mali gücü yettiği halde su sahibi suyu fırsattan istifade fahiş fiyattan satıyorsa o durumda yine teyemmüm eder, çünkü bu durumda güçlük vardır. Dinimizde ise güçlük yoktur. Mal ile çok hayırlar yapılır. Onun için Allah (c.c.) malı israf etmeyi yasaklamıştır. Oysaki namaz dinin direği olduğu halde namazın edası için abdest suyuna fahiş ücret ödenmez. Ruhsattan faydalanılır ve teyemmüm ederek namaz kılınır. Müellif bu fihhi kaideyi verdikten sonra sigara ile ilgili risalesinin de özeti olacak şekilde mevzuyu şu şekilde bağlamıştır: Ne garip şeydir ki, insanın bedenini harap eden, ağzını ve elbisesini pis kokutan, ücret ile alınıp içilen sigara nasıl helal olabilir! Sigaraya verilen para nasıl caiz olabilir! Birazcık aklı ve insafı olan kimse bundan kaçınır. Mevlam cümlemizi ıslah eylesin. Âmin...¹⁴⁹

Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme

Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.¹⁵⁰ Eser tam sayfa hâlinde kaleme alınmış¹⁵¹ ama sayfanın ikiye bölünerek kullanıldığı da olmuştur.¹⁵² Cümleler Kur'an ayetlerinde olduğu gibi şekillerle birbirinden ayrılmıştır.¹⁵³ Fasıllar birbirinden süslemelerle ve kalın işaretlerle ayrılmıştır.¹⁵⁴ Eserde noktalama işaretleri kullanılmamış, sadece cümle sonları özel işaretlerle birbirinden ayrılmıştır.¹⁵⁵ Maddeler düz metin içerisinde sıralanmıştır.¹⁵⁶ Maddeler ve satır başı olacak yerler metin içerisinde üzerine konan uzunca bir çizgi ile ayrılmıştır.¹⁵⁷

¹⁴⁹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵⁰ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁵¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁵² Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 64.

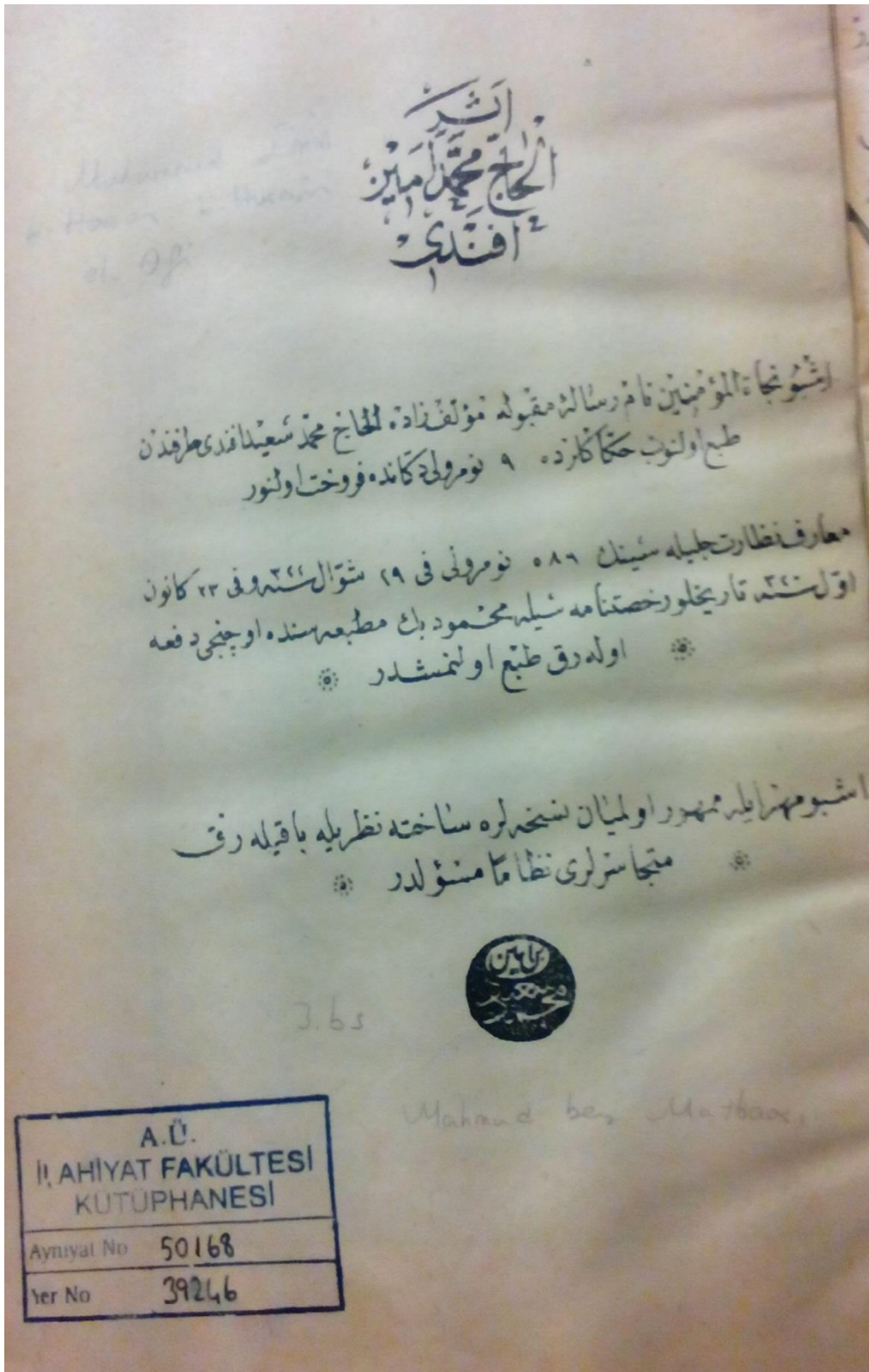
¹⁵³ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁵⁴ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 57.

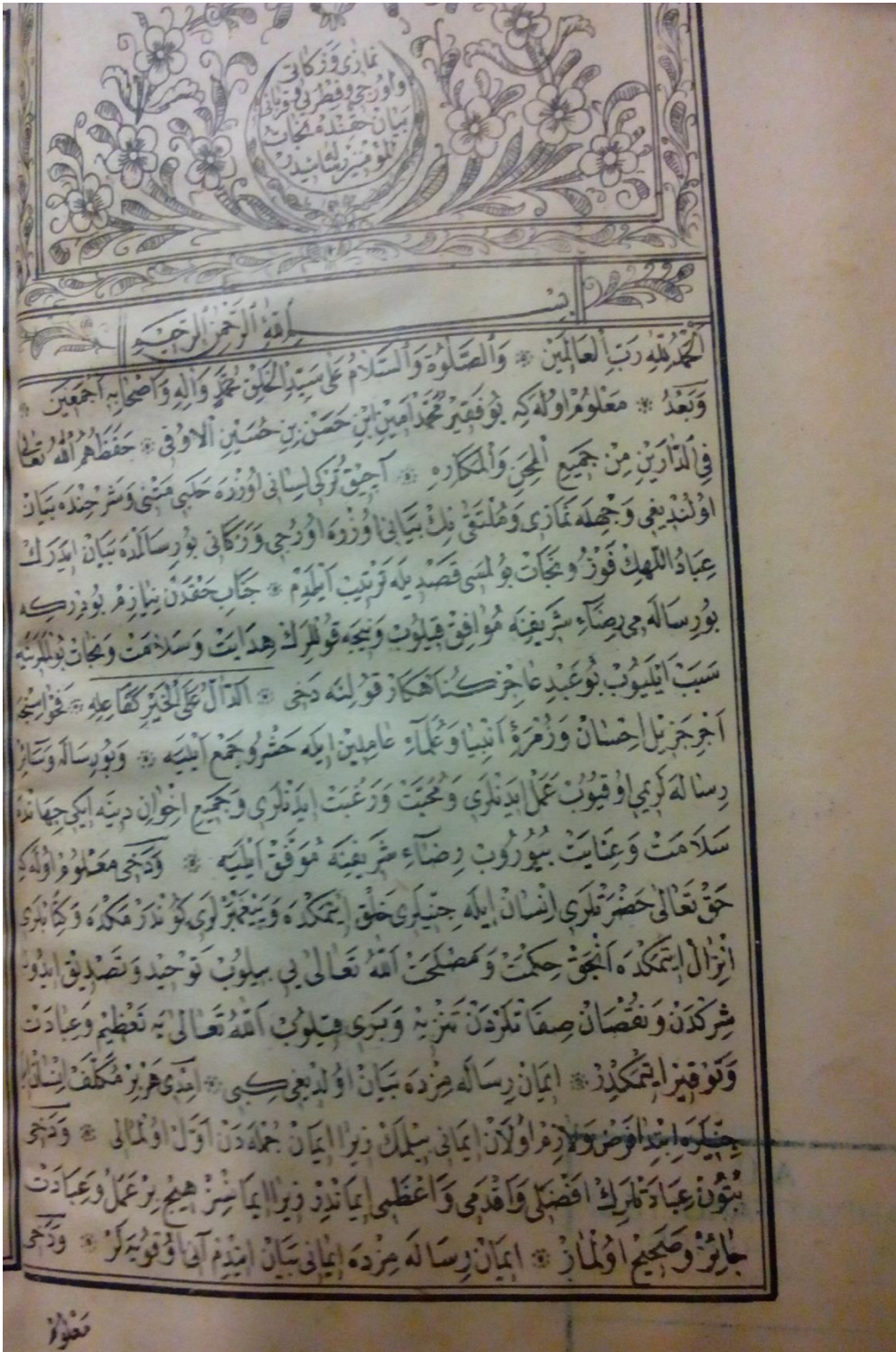
¹⁵⁵ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁵⁶ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁵⁷ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s. 34.

Şekil 2.1.1. Necâtü 'l-mü'minîn'in giriş sayfası.

Şekil 2.1.2. Necâtu'l-mü'minîn'in birinci sayfası.

فهرست	
صفحه	صفحه
فصل نمازك او جنبی شرطی بیان	نمازك فعیلیتی بیان
فصل نمازك در دنجی شرطی بیان	نمازی بیکس فیلیرك بحشی بیان
فصل نمازك بشنجی شرطی بیان	هر کجه و کوند زده فرض اولان
کراهت و قیلری بیان	رک قیلری بیان
فصل نمازك التنجی شرطی بیان	فصل نمازك فرضی ایتمه ای بیان
فصل نمازك ایضا قلی فرضی بی بیان	فصل حد ندن طهارتی بیان
فصل نمازك ایکنجی فرضی قیامتی بیان	آبدستی مستحربه مستحربه الموق
فصل نمازك او جنبی فرضی اولان قراءتی بیان	صورتی بیان
فصل نمازك در دنجی فرضی بیان	مستحربه اوزرینه مسخ ایتمکی بیان
فصل نمازك بشنجی فرضی بیان	عذر صاحبی اولان کسه بی بیان
فصل نمازك التنجی فرضی بیان	فصل جنبلکون سبیلری بیان
فصل نمازك کندی فعلیه	فصل غسلک فرضی بی بیان
چقمعی بیان	غسلک صورتی بیان
فصل نمازك تعدیل ازکافی بیان	فصل یتیمی بیان
تعدیل ازکافی ترک ایتمک ضرر لری بی بیان	فروع یتیمه مناسب مسئله لری بیان
فصل نمازك واجبه بی بیان	فروع مکروه ویرالرا و زریته
فصل نمازك مستحربه بی بیان	مسخ ایتمکی بیان
فصل نمازك مکروه لری بیان	فصل ضولرک حکم لری بیان
فصل نمازك فرضیه واجبه و سنت	فصل نمازك ایکنجی شرطی نجاستدن
و مستحربه و مکروه هلرند و مفسد	تیمز اولغی بیان
کرندن اجتناب ایدرک نمازی تمام	فروع نجاسته مناسب مسئله لری بیان
	قبولرک حکم لری بیان

Şekil 2.1.3. Necâtu'l-mü'minîn'in fihrist sayfası.

فصل اول في بيان	٧ ١	فصل في بيان	٧ ١
فصل في اجازة نمازي بيان	٧ ٢	فصل في نمازده سهو سخن بجا بجا	٧ ٢
فصل نمازده دأر نصيحتي بيان	٧ ٦	ابد نبري بيان	٧ ٣
فصل في عهدك نمازي بيان	٧ ٧	فصل نمازده مناسبت مسئله لري بيان	٧ ٤
فصل في نموز نمازي وودنا سي	٧ ٨	فصل نمازي في اذ ايدت	٧ ٥
و طريقي بيان	٧ ٨	نشدني بيان	٧ ٦
فصل زكاتك فائده و فوائد لري	٧ ٨	فصل نمازده قرأني تكليش و قومه نيك	٧ ٧
و ترك ابدنه نيك كاهريني بيان	٧ ٨	حكلمي بيان	٧ ٨
فصل زكاتك كيفيتي و زكاتي بيان	٧ ٨	فصل نمازك غير سينده قرآن او قومه نيك	٧ ٩
فصل في اولئك زكاتي بيان	٨ ١	طريقي و موناكره هببتنه نيك طريقي	٧ ٩
فصل زكات و بزمن طريقي بيان	٨ ٢	و حقه دعاسني بيان	٧ ١٠
فصل و زح بجشني بيان	٨ ٣	فصل مسافر شرعيه في بيان	٧ ١١
فصل قرآني بيان	٨ ٧	فصل قامت بجشني و جماعت ايله نماز	٧ ١٢
فصل قرآن نصايي بيان	٨ ٨	فصل نمازك نوآزي بيان	٧ ١٣
فصل قرآن اولئك حيواني بيان	٨ ٩	فصل نمازي قصد ايله نيك ايد نيك	٧ ١٤
فصل قرآنه مناسبت مسئله لري	٨ ٩	كاه و ضرر و حكلمي بيان	٧ ١٥
بيان ايدر	٨ ٩	فصل جمعه نمازي بيان	٧ ١٦
فصل صدقه فطره بي بيان	٩ ١	فصل نبرام نماز لري بيان	٧ ١٧
تمت م			

بسم الله الرحمن الرحيم
 بعد دعا و بطه اعظيم و صلوات و تسليم على رسوله الكريم طيبو بحا المؤمن نام نرساله مرغوبه و مقبوله
 غایت انفع و خصوصيله عوام مناسبت با دهم سئل فائده في زكرا اولون بيلى و خوز سكرتسيه مؤلفي بولسان
 و شاد نلوز هادنا و الحاج محمد امير قديسين معرفت عاجزانة سيسكه طبع و تمثيل فلتمشدر و بيم تاليف
 لريكم امتياري و كاري و ضرري و طبعي نيمده و اولاد لريمده اجعفر بونيك طبعه و كار سه كوز قبولت
 نرودن اذ نشر طبعونه قيام ايد نيك كوز لري كوز اولسون و اسماء الحسنی و اسم اعظم و قرآن و رسول الكرم و بيت
 مكره خر مشان شاه الله قسي نمانده بر بيان و فلو كونه محتاج اولور امير .

Şekil 2.1.4. Necâti 'l-mü'minîn'in fihrist sayfası.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUD MESUD VE ESERİ USÛL-İ AKÂİD-İ İSLÂMİYYE'DE İLM-İ HÂL-İ KEBİR

3.1. Mahmud Mesud

3.1.1. Hayatı

1324/1910 yılında doğmuştur.¹⁵⁸ Nereli olduğu bilinmemektedir. Bahçe Saray Rüşdiyesi muallimi olarak çalışmıştır.¹⁵⁹

Mahmud Mesud'un hayatı ile ilgili olarak; *Osmanlı Müellifleri, Sicill-i Osmani* ve *TDV İslam Ansiklopedisi* eserleri taranmış herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Osmanlı son dönem ilmihalleri ile ilgili konuda çalışmalarından dolayı Recep Cici ve Hatice Arpaguş hocalarımıza mail ile ulaşarak irtibata geçilmiş hocalarımızın da yukarıda geçen kitaplarda olabileceği yönlendirmesine rağmen herhangi bir malumat bulunamamıştır.

3.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği

Bahçe Saray Rüşdiyesi muallimi olan Mahmud Mesud Usûl-i Akaid-i İslâmiyye isminde bir eser telif etmiş ve bunu yedi sekiz sene tedris ederek mekteplerin ihtiyacını karşılamış ve bu zaman zarfında eserini ibtidaî ve rüşdiyelerde okunacak vaziyete getirmiştir.¹⁶⁰

3.1.3. Eserleri

Çocukların anlayacakları şekilde telif ettiği risâlelerinin isimleri şöyledir:

Mebâdi-i İlmihal, Muhtasar İlmihal, İlmihal-i Sagir, İlmihâl-i Kebîr, Mufassal İlmihal.

¹⁵⁸ Hatice Kelpetin Arpaguş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, İstanbul, 2002, sy. 22-1, s. 37.

¹⁵⁹ Arpaguş, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁶⁰ Arpaguş, *a.g.e.*, s. 37.

Bunlar sırasıyla, idadîlerin üç yılında, rüşdiyelerin de bir ve ikinci sınıflarında okutulacak şekilde kaleme alınmıştır. Bundan dolayı bu eserlerde çocukların aklında kalmasını kolaylaştırmak amacıyla her dersin sonuna konuyla ilgili sorular eklenmiştir. Pedagojik gayret içinde telif edilmiş olan eserde diğer ilmi hallerden farklı bir yol takip edilerek konular sade bir üslupla soru-cevap şeklinde kaleme alınmıştır.¹⁶¹

3.2. Usûl-i Akâid-i İslâmiyye’de İlm-i Hâl-i Kebîr

Tanıtım

Eser, Mahmud Mesud’un Usûl-i Akâid-i İslâmiyye’de İlm-i Hâl-i Kebîr¹⁶² isimli kitabıdır. Sual cevap şeklinde kaleme alınmıştır.

Kapak

Eserin kapağında eserin ismi ve eser sahibinin ismi yer almaktadır.

İfade-i Mahsûsa

Eser besmele ile başlamıştır. Hamdele ve salvele ile devam etmiştir. Giriş kısmındaki dua cümlesinde; Allah’ın (c.c) bizleri din-i İslam ve ümmet-i Muhammed’den eylemesine hamd edilerek, Peygamber Efendimize (s.a.v.) salavat-ı şerife getirilerek birinci soru olan “Bu âlem yok iken onu kim yarattı?” sorusu ile başlamıştır.

Ana Metin

1. Konu Başlığı: Âlem

Sual: Bu âlem yok iken onu kim yarattı?¹⁶³

Cevap: Bu âlem yok iken onu Allah Teâlâ Hazretleri yarattı.¹⁶⁴

Sual: Âlem nedir?

Cevap: Yer ile gökyüzünün içinde bulunduğu mevcuttur.¹⁶⁵

¹⁶¹ Arpaguş, a.g.e., s. 37.

¹⁶² Mahmud Mesud, *Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 297.451, MAHU.

¹⁶³ Mesud, a.g.e., s. 5.

¹⁶⁴ Mesud, a.g.e., s. 5.

Sual: En evvel yaratılan insan kimdir?

Cevap: En evvel yaratılan insan Âdem (a.s) ve hanımı Havva'dır (r.a.).¹⁶⁶

Yaratılışla ilgili sual ve cevaplar verildikten sonra talebelere konu ile ilgili 54 sual sorulmuştur.¹⁶⁷

2. Konu Başlığı: İtikatta Mezhep

Sual: İtikatta mezhebin nedir?

Cevap: İtikatta mezhebim, Ehl-i Sünnet ve'l cemaat mezhebidir.¹⁶⁸

3. Konu Başlığı: İman

4. Konu Başlığı: İslam

5. Konu Başlığı: Din ve Millet

6. Konu Başlığı: Şeriat

7. Konu Başlığı: İslam'ın Şartları¹⁶⁹

İkinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan bölümden 35 adet soru sorulmuştur.¹⁷⁰

8. Konu Başlığı: Sıfat-ı Nefsiye

9. Konu Başlığı: Sıfat-ı Zatiyye

10. Konu Başlığı: Sıfat-ı Subutiyye

11. Konu Başlığı: İmanın Şartları

12. Konu Başlığı: Mükellef

13. Konu Başlığı: Efal-i Mükellefin¹⁷¹

Üçüncü Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 87 soru sorulmuştur.¹⁷²

14. Konu Başlığı: Farz-ı Ayın

Sual: Farz-ı ayın neye derler?

Cevap: Farz-ı Ayın bazı kimselerin işlemesiyle başka kimselerin üzerinden sakıt olmayan farza derler. Cümleye işlemek farzdır.¹⁷³

¹⁶⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁶⁶ Mesud, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁶⁷ Mesud, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷² Mesud, *a.g.e.*, s. 23.

15. Konu Başlığı: Farz-ı Kifaye

Sual: Farz-ı kifaye neye derler?

Cevap: Bazı kimselerin işlemesi ile başka kimselerin üzerinden sakıt olan farzdır.¹⁷⁴

16. Konu Başlığı: Vacip

Sual: Vacip neye derler?

Cevap: Allahü Teâlâ tarafından emredilen fakat delilinde ilmen şüphe edilen şeylerdir.¹⁷⁵

17. Konu Başlığı: Sünnet

Sual: Sünnet nedir?

Cevap: Sünnet, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ekser zamanda işlediği şeylerdir.¹⁷⁶

18. Konu Başlığı: Sünnet-i Müekkede ve Sünneti Gayr-i Müekkede

Sual: Sünnet-i Müekkede nedir?

Cevap: Peygamber Aleyhisselam'ın asla terk etmeyerek, devam üzere işleyip ancak özür ile terk eylediği işlerdir.

Sual: Sünnet-i Gayri Müekkede nedir?

Cevap: Peygamber Aleyhisselam'ın bazı kere işleyip bazı kere terk eylediği işlerdir.¹⁷⁷

Dördüncü Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 114 soru sorulmuştur.¹⁷⁸

19. Konu Başlığı: Müstehap

Sual: Müstehap neye derler?

Cevap: Peygamberimiz Efendimizin (s.a.v.) ömründe birkaç kere işlediği veyahut işleyene sevap vardır buyurdıkları şeye derler.¹⁷⁹

20. Konu Başlığı: Mubah

Sual: Mubah neye derler?

¹⁷³ Mesud, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁴ Mesud, a.g.e., s. 24.

¹⁷⁵ Mesud, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁶ Mesud, a.g.e., s. 26.

¹⁷⁷ Mesud, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁸ Mesud, a.g.e., s. 34.

¹⁷⁹ Mesud, a.g.e., s. 34.

Cevap: İşlemesinde sevap ve terk etmesinde günah olmayan işe derler.¹⁸⁰

21. Konu Başlığı: Haram

Sual: Haram neye derler?

Cevap: Cenab-ı Hakk'ın delili kat-i ile nehy eylediği yani işleme diye kesin olarak emrettiği şeydir.¹⁸¹

22. Konu Başlığı: Mekruh

Sual: Mekruh nedir?

Cevap: İşlemesi fena olan iştir ki işlediği amelin sevabını giderir.¹⁸²

23. Konu Başlığı: Müfsid

Sual: Müfsid ne demektir?

Cevap: Müfsid; abdesti, namazı ve orucu bozan şey demektir.¹⁸³

Beşinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 67 soru sorulmuştur.¹⁸⁴

24. Konu Başlığı: Namazın Farzları

Sual: Beş vakit namazın farzı kaçtır?

Cevap: Yedisi namaza başlamadan evvel bulunmaları farz olan şeylerdir. Beşi namazın içinde yani namaz başladıktan sonra bulunmaları farz olan şeylerdir.¹⁸⁵

25. Konu başlığı: Namazın Şartları

Sual: Namaz başlamadan evvel olan farzları nelerdir?

Cevap: Namaz başlamadan yapılması gereken farzlara şart denir. Bunlar: hadesten taharet, necasetten taharet, setri avret, istikbali kible, vakit, niyet ve iftitah tekbiridir ki, tahrime de denir.¹⁸⁶

26. Konu Başlığı: Hadesten taharet

Sual: Hadesten taharet ne demektir?

Cevap: Abdesti olmayan kimsenin abdest alması, cünüp olan kimsenin yıkanmasıdır. Buna gusül etmek denir.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Mesud, a.g.e., s. 34.

¹⁸¹ Mesud, a.g.e., s. 36.

¹⁸² Mesud, a.g.e., s. 36.

¹⁸³ Mesud, a.g.e., s. 37.

¹⁸⁴ Mesud, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁵ Mesud, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁶ Mesud, a.g.e., s. 42.

¹⁸⁷ Mesud, a.g.e., s. 42.

27. Konu Başlığı: Abdestin Fazları

Sual: Abdestin farzı kaçtır?

Cevap: Abdestin farzları dörttür: Bir kere yüzünü yıkamak, bir kere kollarını dirseklerle beraber yıkamak, bir kere başının dörtte birini mesh etmek ve bir kere ayaklarını topuklarla yıkamak veya mest üzerine mesh etmektir.¹⁸⁸

28. Konu Başlığı: Abdestin Sünnetleri

Sual: Abdestin sünnetleri kaçtır?

Cevap: Abdestin sünnetleri on yedidir ki şunlardır diye sıralanmıştır.¹⁸⁹

29. Konu Başlığı: Abdestin Müstehapları

Sual: Abdestin müstehapları kaçtır?

Cevap: Abdestin müstehapları beştir ki şunlardır diyerek sıralanmıştır.¹⁹⁰

30. Konu Başlığı: Abdestin Mekruhları

Sual: Abdestin mekruhları kaçtır?

Cevap: Abdestin mekruhları on dört olup şunlardır diyerek sıralanmıştır.¹⁹¹

31. Konu Başlığı: Abdestin müfsitleri

Sual: Abdestin müfsitleri kaçtır?

Cevap: Abdestin müfsitleri on tanedir denerek abdesti bozan durumlar sıralanmıştır.¹⁹²

Altıncı Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 112 soru sorulmuştur.¹⁹³

32. Konu Başlığı: Abdest Duaları

Abdest alırken okunması gereken dualar zikredilmiştir.¹⁹⁴

Yedinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 24 soru sorulmuştur.¹⁹⁵

33. Konu Başlığı: Gusül

34. Konu Başlığı: Guslün Farzları

35. Konu Başlığı: Guslün sünnetleri¹⁹⁶

¹⁸⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁸⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹² Mesud, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁹³ Mesud, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁹⁴ Mesud, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁹⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 58.

Sekizinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 23 soru sorulmuştur.¹⁹⁷

36. Konu Başlığı: Teyemmüm

37. Konu Başlığı: Teyemmümün Farzları¹⁹⁸

38. Konu Başlığı: Teyemmümün Usulü¹⁹⁹

39. Konu Başlığı: Necasetten Taharet

Sual: Necasetten taharet ne demektir?

Cevap: Namaza başlamadan evvel bedeni, giydiği elbiseleri ve namaz kıldığı yeri her türlü necasetten temizlemek demektir.²⁰⁰

40. Konu Başlığı: Setr-i avret

Sual: Setr-i avret ne demektir?

Cevap: Erkekler için göbekten dizleri altına kadar olan bölümü karanlık gecede olsa bile kapatmak demektir. Kadınlar için setri avret ise, yüzü, ellerinin ayası ve ayaklarının altı hariç bütün bedeni örtmek demektir.²⁰¹

41. Konu Başlığı: İstikbal-i Kible²⁰²

42. Konu Başlığı: Vakit²⁰³

Dokuzuncu Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 93 soru sorulmuştur.²⁰⁴

43. Konu Başlığı: Niyet²⁰⁵

44. Konu Başlığı: Namaz niyetleri

Hangi namaza nasıl niyet edileceği anlatılmıştır.²⁰⁶

Onuncu Sualler Bölümü

Buraya kadar olan sual ve cevaplardan 34 soru sorulmuştur.²⁰⁷

45. Konu Başlığı: İftitah Tekbiri

¹⁹⁶ Mesud, a.g.e., s. 59.

¹⁹⁷ Mesud, a.g.e., s. 61.

¹⁹⁸ Mesud, a.g.e., s.62.

¹⁹⁹ Mesud, a.g.e., s.64.

²⁰⁰ Mesud, a.g.e., s.65.

²⁰¹ Mesud, a.g.e., s.66.

²⁰² Mesud, a.g.e., s.66.

²⁰³ Mesud, a.g.e., s.67.

²⁰⁴ Mesud, a.g.e., s.72.

²⁰⁵ Mesud, a.g.e., s.72.

²⁰⁶ Mesud, a.g.e., s.80.

²⁰⁷ Mesud, a.g.e., s.82.

İftitah tekbiri ile ilgili hususlar anlatılmıştır.²⁰⁸

46. Konu Başlığı: Ezan ve Kamet

Ezan ve kametle ilgili hususlar anlatılmıştır.²⁰⁹

On Birinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan soru ve cevaplardan 39 soru sorulmuştur.²¹⁰

47. Konu Başlığı: Namazın Rükünleri

Sual: Namazın içindeki farzlara ne derler?

Cevap: Namazın içindeki farzlara rükün derler ki kıyam, kıraat, rükû, secde, kaide-i ahire.²¹¹

48. Konu Başlığı: Kıyam

Kıyam, kudreti olduğu halde Kur'an'dan üç ayet okuyacak kadar ayakta durmak demektir.²¹²

49. Konu Başlığı: Kıraat

Kıraat, kendi işitecek kadar sesi çıkarıp, Kur'an-ı Kerim'den bir sure-i şerife veya üç kısa ayet ya da üç kısa ayet miktarı bir uzun ayet okumak demektir.²¹³

50. Konu Başlığı: Rükû²¹⁴

51. Konu Başlığı: Secde²¹⁵

52. Konu Başlığı: Kâde-i Ahire

Son oturuş ile ilgili hükümler anlatılmıştır.²¹⁶

On İkinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan soru ve cevaplardan 39 soru sorulmuştur.²¹⁷

53. Konu Başlığı: Beş Vakit Namazın Rekâtları

Namazın rekâtları anlatılmıştır.²¹⁸

54. Konu Başlığı: Namazın Vacipleri

Namazın vacipleri on sekiz madde hâlinde sıralanmıştır.²¹⁹

²⁰⁸ Mesud, *a.g.e.*, s.83.

²⁰⁹ Mesud, *a.g.e.*, s.85.

²¹⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 88.

²¹¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 88.

²¹² Mesud, *a.g.e.*, s. 89.

²¹³ Mesud, *a.g.e.*, s. 90.

²¹⁴ Mesud, *a.g.e.*, s. 91.

²¹⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 91.

²¹⁶ Mesud, *a.g.e.*, s. 94.

²¹⁷ Mesud, *a.g.e.*, s. 96.

²¹⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 98.

55. Konu Başlığı: Namazın Sünnetleri

Namazın sünnetleri yirmi iki madde hâlinde sıralanmıştır.²²⁰

On Üçüncü Sualler Bölümü

Buraya kadar olan soru ve cevaplardan 85 soru sorulmuştur.²²¹

56. Konu Başlığı: Namazın Müstehapları

Namazın müstehapları on iki madde hâlinde sıralanmıştır.²²²

57. Konu Başlığı: Namazın Mekruhları

Namazın mekruhları yirmi madde şeklinde sıralanmıştır.²²³

58. Konu Başlığı: Namazın Müfsitleri

Namazın müfsitleri on sekiz madde hâlinde sıralanmıştır.²²⁴

On Dördüncü Sualler Bölümü

Buraya kadar olan soru ve cevaplardan 87 soru sorulmuştur.²²⁵

59. Konu Başlığı: Orucun Farzları

Orucun farzları: Niyet etmek, niyetin evvel, ahir vaktini bilmek, sabahtan akşama kadar yemekten, içmekten ve sair orucu bozan şeylerden sakınmaktır.²²⁶

60. Konu Başlığı: Oruç Tutulması Haram Olan Günler²²⁷

61. Konu Başlığı: Zekâtın Farzı

Zekâtın farzı niyet etmek olarak zikredilmiştir.²²⁸

62. Konu Başlığı: Haccın Farzları

Haccın farzları: İhrama niyet etmek, Arafat'ta vakfeye durmak ve Kâbe'yi tavaf etmektir.²²⁹

On Beşinci Sualler Bölümü

Buraya kadar olan soru ve cevaplardan 37 soru sorulmuştur.²³⁰

²¹⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 101.

²²⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 104.

²²¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 108.

²²² Mesud, *a.g.e.*, s. 109.

²²³ Mesud, *a.g.e.*, s. 111.

²²⁴ Mesud, *a.g.e.*, s. 113.

²²⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 118.

²²⁶ Mesud, *a.g.e.*, s. 119.

²²⁷ Mesud, *a.g.e.*, s. 119.

²²⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 120.

²²⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 121.

²³⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 122.

Fihrist²³¹

Değerlendirme

Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme

Eser besmele ile başladıktan sonra hamdele ve salvele ile devam etmiştir.²³² Eser sual-cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Örneğin, sual: Bu âlem yok iken onu kim yarattı. Cevap: Bu âlem yok iken onu Allah Teâla Hazretleri yarattı.²³³ Eser konu başlıkları altında sual-cevap şeklinde yazılmıştır. Örneğin, sual: İtikatta mezhebin nedir? Cevap: İtikatta mezhebim ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebidir.²³⁴ Bir konu başlığı bittiğinde öğrencilere konuyu tam anlamı ile kavratılmak için toplu sualler sorulmuştur. Örneğin, 1. İtikatta mezhebin nedir? 2. İman, İslam neye derler? ...²³⁵ Terimlerin anlamları verilmiştir. Örneğin, İman ve İslam ikisi birdir. Peygamberimiz Hz. Muhammed aleyhisselamın İslam'ın Hak Teâlâ hazretleri tarafından getirdiği şeylerin cümlesi haktır deyip, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmeye iman ve İslam derler.²³⁶ Verilen Arapça metinlerin açıklamaları verilmiştir. Örneğin, İslam'ın binası ve şartı beştir, şunlardır: Birincisi, kelime-i şehadet getirmek: Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasülühü.²³⁷ Konu başlıklarından sonra gelen soru topluluklarında sırası ile birer sure ezbere istenmiştir. Örneğin, İzecâe nasrullah suresini oku.²³⁸ Burada şu dikkati çekmektedir. Nasr suresini oku değil de çocukların ezberlediği ilk iki kelimesi ile sure isimlendirilmiştir. Çocukların kavramlardan ziyade özü bilmeleri ve kavramaları, önemsenmiş ileriki yaşlarda kavramlar üzerinde durulmuştur. Namazın rükünlerinden olan iftitah tekbiri, namazın şartlarından olarak sayılmıştır.²³⁹ İbadetler esnasında okunması gereken dualar verilirken harekesiz olarak verilmiş ve anlamları verilmemiştir. Örneğin, Abdeste elleri yıkarken şöyle dua okunur:

²⁴⁰ Dipnot

²³¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 127.

²³² Mesud, *a.g.e.*, s. 5.

²³³ Mesud, *a.g.e.*, s. 6.

²³⁴ Mesud, *a.g.e.*, s. 10.

²³⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 15.

²³⁶ Mesud, *a.g.e.*, s. 12.

²³⁷ Mesud, *a.g.e.*, s. 14.

²³⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 22.

²³⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 53.

kullanılmıştır. Örneğin, abdeste ağza su alırken okunması tavsiye edilen duayı zikrettikten sonra dipnot olarak “hüsn-ü ibadetik” yerine “tilavet-i kitabın” rivayeti vardır diye açıklama yapılmıştır.²⁴¹ Bazı dipnotlarda bazen numara²⁴² bazen de yıldız işareti²⁴³ kullanılmıştır. Namaza niyet anlatılırken sadece Arapçası verilmiştir.²⁴⁴ Eser fihrist ile bitirilmiştir.²⁴⁵

Mahmud Mesud, bu eserini kaleme alırken bugünkü manada ilkokul seviyesindeki çocukların okuyup öğreneceği için onların anlayıp kavrayacağı sadelik ve üslupla kaleme almıştır. Belki bu tarz eserler sadece ezbere dayanıyor içeriği kavratmıyor diye eleştirilere maruz kalsa da eğitimcilerce malumdur ki formüllerin ezberlenmesi ve öğrenilmesi şarttır. İleriki eğitim aşamalarında belki o formüller üzerinde kıyas ve yorum yapılabilir. Din-i Mübin-i İslam’ın gönüllerde yer etmesi o yaştaki çocukların zihinlerde nakşedilmesi ile başlamaktadır. Eser soru ve cevaplardan oluşmasına rağmen konu sonlarında tekrar mahiyetinde yine sorular peş peşe sıralanarak tekrarın öğretimdeki yeri gözler önüne serilmiştir.

Mahmud Mesud, bu eserini Hanefi mezhebini esas alarak kaleme almıştır. Örneğin, ‘Amelde mezhebin nedir?’ sorusunun cevabı olarak ‘Amelde mezhebim İmamı Azam Ebu Hanife hazretlerinin mezhebidir.’ şeklinde cevaplandırmıştır.²⁴⁶ Yine vacibin ve tarifini yaparken ve örneklendirirken Hanefi mezhebi esas alınarak cevaplar verilmiştir. Örneğin, ‘Vacip nedir?’ sorusuna, Allah Teâlâ’nın (c.c.) emir edip delilinde ilmen şüphe edilendir diye tarif edilmiştir.²⁴⁷

Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme

Eser soru cevap şeklinde yazılmıştır.²⁴⁸ Eserde noktalama işaretleri kullanılmıştır.²⁴⁹ Eser sade bir dille kaleme alınmıştır.²⁵⁰ Sorulan suallere açık ve net

²⁴¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴² Mesud, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴³ Mesud, *a.g.e.*, s. 88.

²⁴⁴ Mesud, *a.g.e.*, s. 75.

²⁴⁵ Mesud, *a.g.e.*, s. 127.

²⁴⁶ Mesud, *a.g.e.*, s. 11.

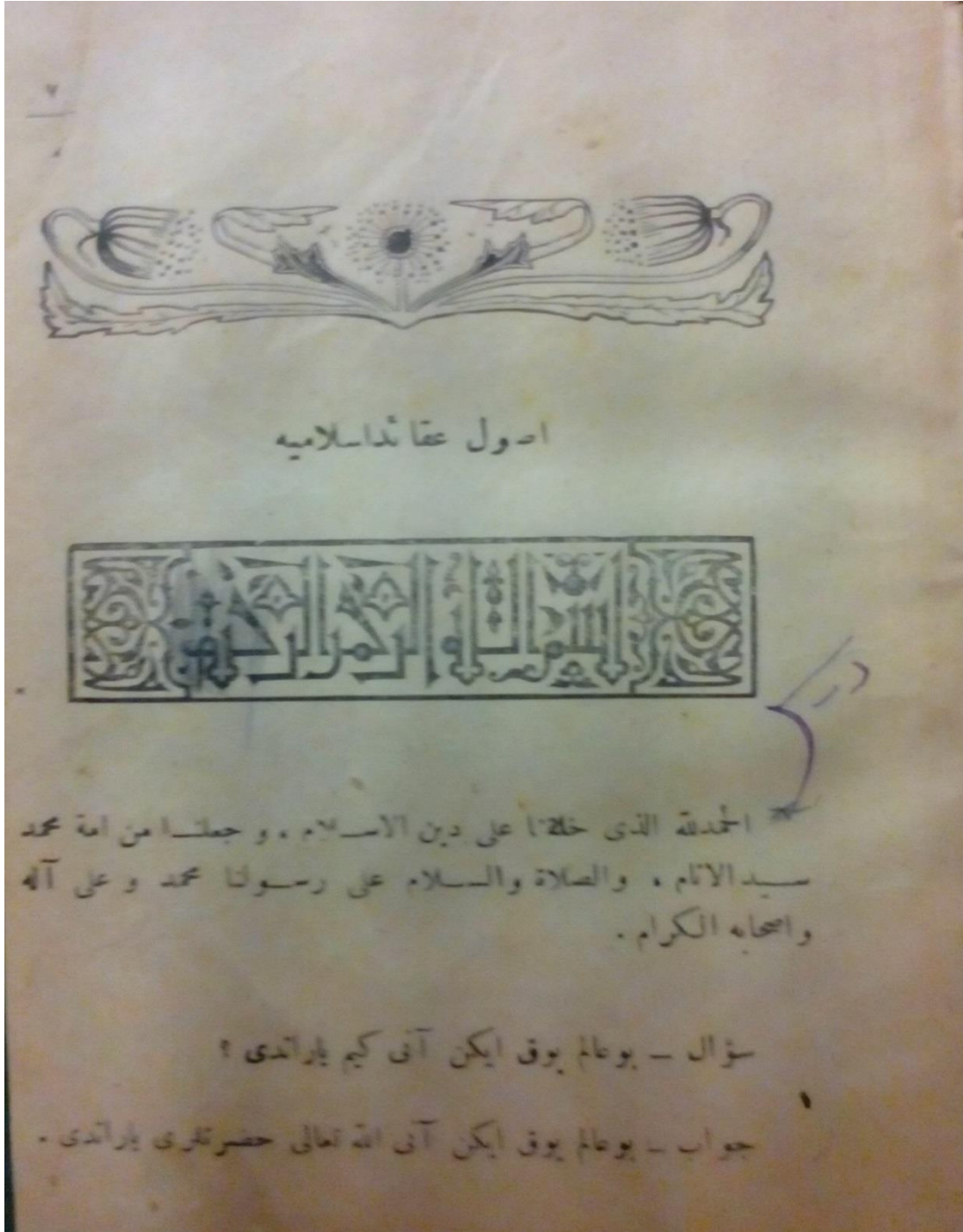
²⁴⁷ Mesud, *a.g.e.*, s. 25.

²⁴⁸ Mesud, *a.g.e.*, s. 6.

²⁴⁹ Mesud, *a.g.e.*, s. 6.

²⁵⁰ Mesud, *a.g.e.*, s. 7.

cevaplar verilmiştir.²⁵¹ Göze hitap etmesi açısından mevzular arasında süslemeler kullanılmıştır.²⁵² Konu başlıklarında tırnak işareti kullanılmıştır.²⁵³

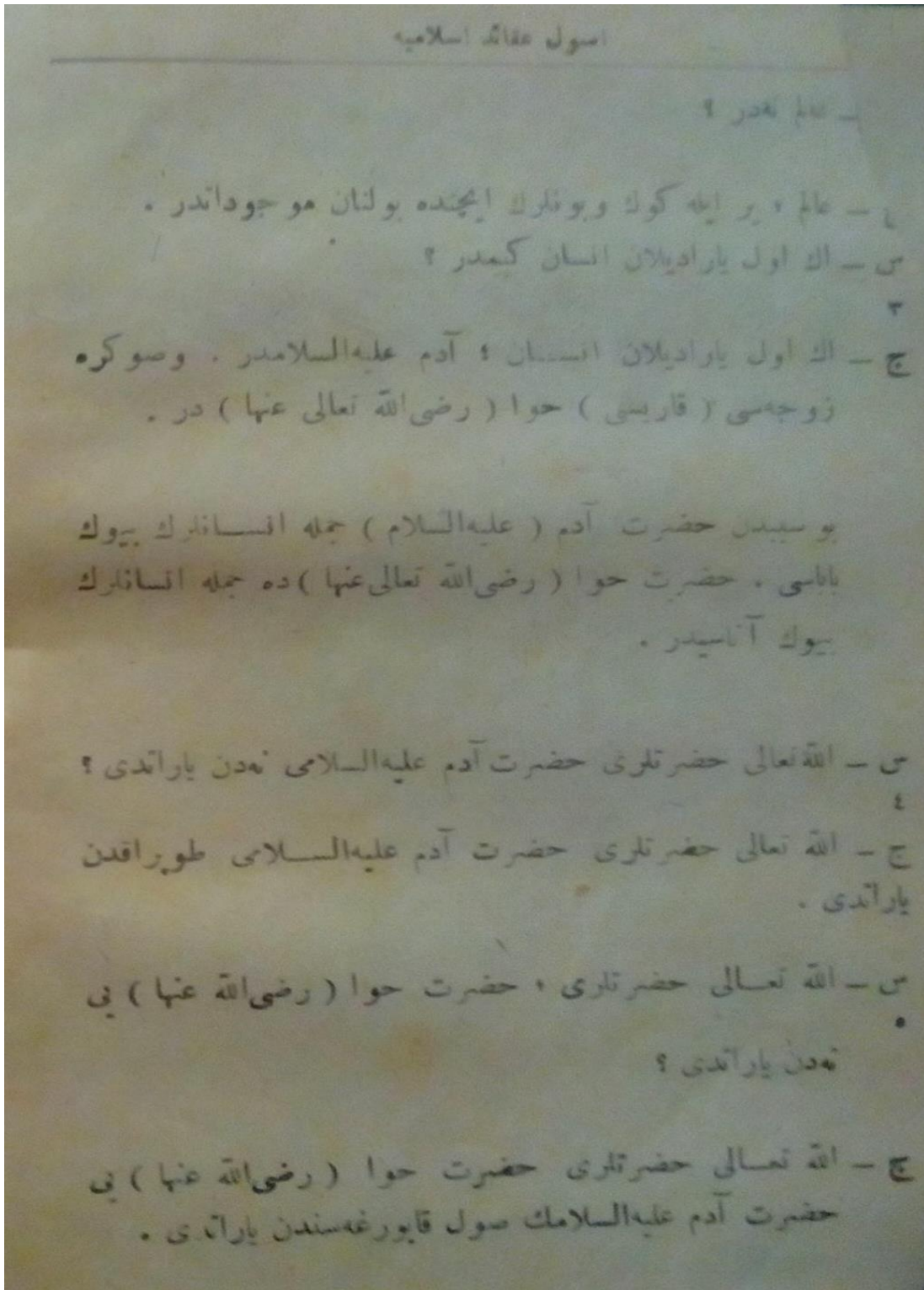

Şekil 3.2.1. *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr*'in ilk sayfası.

²⁵¹ Mesud, *a.g.e.*, s. 7.

²⁵² Mesud, *a.g.e.*, s. 7.

²⁵³ Mesud, *a.g.e.*, s. 11.

Şekil 3.2.2. *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr*'in ikinci sayfası.

اصول عقائد اسلامیه قهرستی		صفیہ
ک اول پارادیلان انسان	}	۴
حضرت آدم (علیه السلام) ک نعدن پارادیزی		
حضرت حوا (رضی اللہ تعالیٰ عنہا) مک نعدن پارادیزی		
هر بر پیغمبر لک اولی	}	۶
هر بر پیغمبر لک آخری		
قرآن عظیم الشانک کیمه کوندولدیکی	}	۷
قرآن عظیم الشانده اسم شریفلری ذکر اولئان پیغمبران عظام		
رنجی سؤالر		۸
اعتقاده مذهب		۱۰
عملده مذهب		۱۱
ایمان و اسلام	}	۱۲
دین و ملت		
شریعت	}	۱۳
اسلامک شریفلری		
کلمه شهادتک معناسی		۱۴
ایکنجی سؤالر		۱۵

Şekil 3.2.3. *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr*'in fihrist sayfası.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALİM SABİT (ŞİBAY) VE ESERİ AMELÎ İLMİHÂL

4.1. Halim Sabit (Şibay)

4.1.1. Hayatı

Kazan'ın Simbir vilayetinin Küçük Tarhanlı köyünde 1883 yılında dünyaya gelmiştir. Babası, İdil-Volga havzasında yaşayan Bulgar-Türk mirzalarından Şibay sülalesine mensup Sâbir Can Efendi'dir. Annesi ise Hayat Hanım'dır.²⁵⁴

Orenburg'ta bulunan Hüseyiniye Medresesinde hocalık yaptı. Orta Asya'daki Türk topluluklarının hayatlarını araştırmak için Türkistan'a gitti. 1912 yılında Ulûm-i Dîniyye muallimi olarak Gelenbevi İdâdisine tayin edildi. 1914 yılında Dârülfünun Ulum-i Şeriyye şubesinde Mahmud Esat Efendi'nin yanında ders vermeye başladı. Daha sonra bu medreseye müderris oldu. 1915 yılında Ziya Gökalp'in tavsiyesi ile Edebiyat Fakültesinin değişik kürsülerinde dersler verdi ve bu görevi 1919'a kadar devam etti. 1919-1939 yılları arasında müderrislikten ayrılarak ticaretle meşgul oldu. Ticari faaliyetleri dolayısı ile birçok Avrupa ülkesinde bulundu. 1939 yılında Avrupa'da yayımlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde önce hazırlık memuru sonra ise neşir bürosu kâtibi olarak 1944'e kadar görev yaptı. En son olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı müşavere heyeti azalığı yaptı. Türk Bilgi Derneğinin İslamiyet şubesi kâtipliği yapmış ve Türk Ocağının faaliyetlerine katılmıştır.²⁵⁵ 27 Aralık 1946 tarihinde vefat ederek Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi.²⁵⁶

4.1.2. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği

İlk eğitimine 1890 yılında İdil boyundaki Sâmarrâ şehrinde başlamıştır. 1897 yılında Simbir vilayetindeki Ulutarhan'da bulunan Medrese-i Hâlimiyye'de okudu. Aynı zamanda Rus Lisesinden de mezun oldu. 1901 yılında İstanbul'a giderek Mercan İdâdisi'ne girdi. Aynı anda Fatih Camii'nde devrin meşhur âlimlerinden olan

²⁵⁴ Ali Birinci, "Halim Sabit Şibay", *DİA*, İstanbul, 2000, XV, 336.

²⁵⁵ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, s. 46.

²⁵⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilât Albümü: 1924-1989, Ankara 1989.

Abdülfettah Efendi'den tedaris gördü. 1906'da Mercan İdâdisi'ni bitirerek Dârülfünun İlahiyat Şubesi'ne girdi. 1910 yılında buradan mezun oldu.²⁵⁷

4.1.3. Eserleri

Amelî İlm-i Hâl (I-V, İstanbul 1328-1332). Halim Sabit'in, özellikle İttihat ve Terakkî'nin öncülüğünde açılan mekteplerde tedaris olunmak üzere hazırladığı seri hâlindeki bu eserler birçok defa yayınlanmış, ayrıca yazarına ödül de kazandırmıştır.

Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere - Islâh-ı Medâris Münasebetiyle (İstanbul 1329). Müellifin, Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım tarafından Islâh-ı Medâris Encümenine üye seçildikten sonra Sırât-ı Müstakim dergisinde, müellifin medrese eğitimi görmüş biri olarak medreseye, medrese mensuplarına ve dinî teşkilâta yönelttiği dikkate değer tenkitleri barındıran bir eserdir.²⁵⁸

Yazı hayatına talebelik yıllarında başlayan Halim Sabit, daha Rusya'da iken *Tecvîd-i Fennî*, *Şâkirdlik Âlemi*, *Cennet Malda Değil* gibi bazı risâleler ve *Çocuk Dünyası* adlı bir dergi yayımlamış, Türkiye'ye geldikten sonra da çoğu dergi sayfalarında kalan birçok makale kaleme almıştır.

Hayatının son yıllarında kaleme aldığı *Kur'an'a Doğru* adlı eseri ise henüz yayınlanmamıştır.

İslâm Ansiklopedisi'nde; "*Azîmet*", "*Azrâil*", "*Bâkillânî*", "*Berâet*", "*Cebrâil*", "*Cehennem*", "*Cennet*", "*Cihad*" ve "*Ebû Hanîfe*" maddeleriyle *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde "*Aile*" maddesinin bir bölümünü (s. 177-182) kaleme alan Halim Sabit, *İctimâiyyat Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Bilgi Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Kırım Mecmuası*, *Hikmet* ve *Türk Yurdu* gibi dergilerle makaleler kaleme almıştır.²⁵⁹

²⁵⁷ Birinci, a.g.e., s. 336.

²⁵⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 325.

²⁵⁹ Birinci, a.g.e., s. 336.

4.2. Amelî İlmihal

Tanıtım

Eser, Halim Sabit'in *Amelî İlmihal*²⁶⁰ isimli kitabıdır. İnceleyeceğimiz bölümü birinci kitap, muallimlere mahsus olan kısmıdır.

Kapak

Eserin kapağında eserin ve eser sahibinin ismi yer almaktadır.

Sırat-ı Müstakim Dergisi müellifleri Ebu Âla ve Eşrefi Edip notu yer almaktadır.

Kapağın altında 1328 tarihi vardır.

İfade-i Mahsûsa

Bu eserin ilmihal tahsiline yeni başlayan çocuklar için birçok fayda sağladığı görülmüştür.

İş bu eser Maarif-i Umumiye Nezareti ile Bab-ı Fünun'da Müellefatı Şeriyeye Meclis-i Âlisi'nde tasdik edilmiş ve umumu mekatib-i ibtidaiyyede okunmak üzere meattakdir resmî programa kabul ve dahil olunarak ayrıca mükafatı nakdiyyeye mazhar olmuştur.

Çocuklarımızın elindeki ilmihal kitapları, yaşını başını almış, oldukça tahsil görmüş adamların bile kolay kolay anlayamayacağı tarzda yazılmıştır.

Vakıa, eskiden yazılan ilmihaller sonraları ıslah edilse de doğrusunu ifade etmek gerekirse yapılan ıslahat şekle ait kalmıştır.

Bu milletin adam olması, fertlerinin sağlam bir dinî terbiye almasına bağlıdır. Yazıklar olsun ki biz çocuklarımıza müslümanlık gibi fitrat-ı beşeriyete tamamıyla muvafık gelen, daha doğrusu o fitratın aynı olan bir din-i mecidin ahkâmını, o büyüklüğü nispetinde basit ve sade şekilde, bir türlü telkin edemiyoruz.

Biz tahsil-i ibtidâimizin, kitapsızlık yüzünden, pek acınacak bir hâlde olduğunu sırası geldikçe uyarmaktan geri durmuyorduk.

²⁶⁰ Halim Sabit, *Amelî İlmihal*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 297.413, IZM.M.

Fazıl muhterem Halim Sabit Efendi'nin bu eseri yavrularımıza istidlali ve yâkinî bir imanî telkin edeceğinden hiç şüphemiz yoktur. Eser bu konuda kaleme alınan en mükemmel bir teliftir.

Bize böyle bir güzide telifi neşir nimeti verdiğiinden dolayı Cenab-ı Hakk'a şükür ederiz. (sıratı müstakim)²⁶¹

Tahsile yani başlayan çocukların birinci seneleri bütün zorluğuna rağmen, çok kıymetlidir. Yeni başlayan bir çocuk istenilen tarafa sevk olunabilir.²⁶²

İlmihal Öğretmenlerine Önemli Uyarı

1. Muallim kendisini talebeye sevdirebilirse öğrettiği ilim, talebenin kalbinde yer tutar, yok eğer nefretlerini kazanırsa ilim bakımından gözlerinden düşer. Bu hâl yaşını başını almış kişilerde bile böyledir. Onun için dini öğreten muallimlerin birinci vazifeleri kendilerini talebeye sevdirebilmektir. Eğer muallim kendisini talebeye sevdiremezse öğrettiği ilimden fayda beklemek beyhudedir. İlmihal mualliminin bu açıdan çok dikkatli olması lazımdır. Muallim bu hakikati bir dakika, bir an dahi unutursa İslamiyet'e karşı büyük kusur işlemiş olur.

2. İlmihal, ibtida-i mekteplerde ihtisas kastı ile okutulamaz. Burada asıl maksat, dinî vazifeleri öğretmekle beraber çocukların kalplerinde din-i mübin-i İslam'a ve dini vazifelere karşı kesin bir muhabbet uyandırarak gerektiğinde dinî eserlere müracaat edebilecek bir meleke kesp ettirebilmektir.

İşte mekteplerde bu maksatlar elde edilirse çocukların kendilerine lazım olan ilmihali öğrenmiş sayılırlar. İbtida-i mekteplerde mutlaka bu maksatların husulüne gayret etmek, bunları nokta-i nazar, gaye-i emel bilmek ilmihal muallimlerinin hiçbir zaman hatırından çıkarmayacağı en mukaddes bir vazifedir.

Bu makasıdı kendisi için nokta-i nazar bilerek çalışmayan muallim, vazifesini hüsn-i ifade edemeyeceği cihetle dine karşı mesuliyet-i vicdaniyeden kurtulamaz.

3. Muallim dersi kitaba bakarak değil, ezber takrir eylemelidir. Ezberden olmayan takririn kuvveti ve tesiri az olur.

²⁶¹ Sabit, *a.g.e.*, s. 4.

²⁶² Sabit, *a.g.e.*, s. 6.

4. Takrir, sade ve çocuğun anlayabileceği bir lisan ile olmalıdır.

5. Takrirler sohbet tarzında işlenmelidir.

6. Çocukların bilmediği bir şey damdan düşercesine, - birdenbire söylenmeyerek - anlamasını kolaylaştıran mukaddimeler yaparak, çocukların isteğini ve öğrenmeye olan meyillerini uyandırdıktan sonra çok dikkatlice tedrici bir şekilde telkin edilmelidir.

7. Anlatımlar bir defaya münhasır kalmamalı, değişik ifadelerle üç dört defa tekrar edilmelidir.

8. Çocukların vakti ile öğrenmiş oldukları ama hatırlayamadıkları konuları, doğrudan söylemek yerine sohbet tarzında anlatmaya gayret edilmelidir.

9. Konu haricinde fazla söz söylemeyerek, bütün konuşmalar o konunun anlaşılması için olmalıdır.

10. Sohbetin bütün talebe ile birden icra edilemeyeceği malumdur. Öğrencilerden birisi kaldırılarak onunla sohbet edilebilir, diğerleri de o esnada dinlerler fakat kaldırılan çocuğun dersin sonuna kadar ayak üzerinde tutmak caiz olmaz, on dakika kadar bir zaman tutulabilir. Sonra sırası ile diğerleri kaldırılabilir.

11. Bir ders veya mevzu çocuklarca tam olarak anlaşılmadan geçilmemelidir. Bazı mevzular icabına göre bir defa iki defa tekrar edilebilir; fakat öğrenmeden geçmek kesinlikle caiz değildir.

12. Öğrenilmiş olan mevzular, ara sıra sohbetler açılarak çocukların hafızasından silinmemesine gayret edilir. Çocuğun bildiği bir meseleyi unutması çocuk için bir kabahat olmaz ise de buna meydan veren muallim için kusur sayılacağında şüphe yoktur. Bu hususa muallimin çok dikkat etmesi lazım gelir.

13. Her dersin başında on beş dakika kadar zaman, daha önce öğrenilmiş dersin, sure ve duaların tekrarına ayrılır ve asıl derse ondan sonra başlanır.²⁶³

²⁶³ Sabit, *a.g.e.*, s. 6.

Halim Sabit'in öğretmenler için olan bu uyarıları pedagojik eğitim açısından kendi alanında bir ilk diyebileceğimiz öğretim teknikleri ortaya koymuştur. Günümüz eğitimcilerine de yol gösterebilecek öğretim teknikleri içermektedir.

Eser Hakkında Bazı Uyarılar

1. Bu birinci kitap, muallimler için bir rehberdir ki ilmihal tahsiline yeni başlayan çocuğa din ilimlerinin nasıl anlatılması gerektiğinin usulünü gösterir.
2. Muallimin öğreteceği dersin neden ibaret olduğunu bilmesi ve çocuklara öğreteceği dersin çerçevesini zihninde canlandırması lazımdır. Kitapta “mevzu” kelimesi çocuklara öğretilecek dersin içeriğini gösterir.
3. “Usûl-i İlkâ” muallimin anlatacağı konuyu çocukların anlayabileceği kısa bir tarzda nasıl anlatılması gerektiğini anlatır.
4. “Tatbik” ve “talim” kavramları ise mevzua dair anlatımları gösterir. İşte dersler bu sohbetlerde gösterildiği usul üzere anlatılır. Buradaki misallere boğulup kalmamak, öğrencinin anlayacağı şekilde örnekleri çoğaltarak onları yönlendirmek gerekir.
5. “? __” işareti muallimin sorduğu soruya cevap verdiğini gösterir.
6. “? ___...” işareti sorulan soruya öğrenciden cevap beklenmesi gerektiğini gösterir.
7. Her mevzu bir ders saatinde işlenir. Ancak; peygamberler, abdest ve namaz gibi mevzular uzunca olduğundan birden fazla ders saati ayrılır ki bu da numaralandırılarak belirtilmiştir.
8. Levhalar dersin sonlarına doğru açılır. Ders bitinceye kadar çocuklara kıraat ettirilir. Kıraat bittikten sonra her cümle ayrı ayrı okunarak talebe ne anlamış ise gücü yettiği nispette anlatırır.

İşte bu suretle küçükler, hem ilmihal kitaplarının kıraatına hem de anladıkları manayı izah etmeye yavaş yavaş alıştırmış olurlar. Bunun için ders nihayetlerinde olan vakitler yetmez ise kalan kısmı diğer derste işlenir. İlmihal derslerine ayrılan saatler müsait olduğu takdirde her levha için ayrı ayrı saatler ayırmak daha faydalı olur.²⁶⁴

²⁶⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 12.

Ana Metin

1. **Ders:** Kelime-i Tevhit, Kelime-i Şehadet çocuklara ağızdan ezberletilir.²⁶⁵

2. **Ders:** Mevzu çocukların zihninde henüz açığa çıkmayan konularda, eserden müessire, malulden illete, müsebbipten sebebe intikal yolunun kolaylaştırarak çocukların kalbinde, fikirler uyandırmaya gayret edilir.

Usûl-i İlkâ: Bir konu üzerinde çocukların anlayabileceği lisanla, doğrudan örneklerle sonuca gidilir.

Tatbik: Tahtaya Allah ismi şerifi yazılır. Sonra talebeye hitaben: Şu tahtaya yazılan ism-i şerifi okuyabiliyor musunuz? Evet, Allah ism-i şerifi yazılır fakat bunu kim yazdı? Evet, ben yazdım. Bunu yazmamış olaydık, bu yazılmış olur muydu? Evet, şüphesiz yazı olmazdı. Demek yazan olmuş ki yazı var.

Şimdi size bir şey daha soracağım, bu yazıyı benim yazdığımı gördünüz, onun için “yazan var” diyorsunuz. (Çocukların sınıfta olmadıkları bir zamanda tahtanın bir köşesine yazılan “Muhammed” ismi şerifini göstererek işte bunu da okuyunuz? Pekâlâ, bunu kim yazdı? Sen yazdın diyemezsiniz? Çünkü benim yazdığımı görmediniz. Kimin yazmış olduğunu bilmiyorsunuz değil mi? Belki kimse yazmamıştır bu olur mu? Şüphesiz olmaz. Mutlaka bir yazan olmalı. İşte şu tahtaya yazılan yazı, bunun kim tarafından yazıldığını görmediniz fakat birisi tarafından yazılmadan vücuda geldiğine inanabilir misiniz? Bu olmaz. Bu tahta birisi tarafından yapılmıştır. Kendi kendine olmaz. Mutlaka bir usta yapmış olmalı, değil mi?

(Masa ve sandalyeye işaret ederek) Bunlar kendi kendilerine mi meydana gelmişler? Bunlar ormanda mı yetişiyor veya bir usta tarafından mı yapılıyor? Ne dersiniz? Kendi kendilerine meydana gelmediklerini bilirsiniz. Ormanda bir masanın veya sandalyenin de kendi kendine bittiğini gördüğümüz yoktur. Demek ki bunlar bir usta tarafından yapılmışlardır. Öyle değil mi? Demek ki tahtadaki o yazı birisi tarafından yazılmış. Masa ve sandalye bir usta tarafından yapılmış. İyi bu hâlde şu gördüğünüz güneş, gece, ay, yıldızlar ve şu üzerinde bulunduğumuz yer, bunlarda mı bir usta tarafından yapılmış? Bizim bildiğimiz ustalar böyle şeyleri yapabilirler mi?

²⁶⁵ Sabit, *a.g.e.*, s. 13.

Şüphesiz yapamazlar. Bir adam nasıl aya güneşe kadar çıkıp da onları yapacak? Bu olmaz değil mi? Bu yeri de insan yapabilir mi? Tabii yapamaz. Ortada bir şey yoksa nereye basarak yeri yapabilsinler. Şu hâlde bizi, hayvanları, dağları, taşları, suları kim yaptı? Bunları yapan kim? Hanginiz bilir? Düşünün bakalım. Evet, Allah'tır (c.c). Allah (c.c.) yaptı demeyelim de Allah (c.c.) yarattı diyelim.

Demek ki beni, sizi, bütün insanları, yerleri, gökleri, bütün hayvanları, dağları, taşları, suları, her şeyi, bütün dünyayı Allah (c.c.) yarattı.

(İkinci derste de ehemmiyetine binaen bu konu tekrar edilir fakat tatbikatta, kurşun kalem, sıra, okul gibi daha birçok yeni misaller bularak yaratılması insan kudretinin üstünde olduğu çocuklarca da bilinen gök, yıldızlar, ay, güneş, insanlar hayvanlar gibi misallerle çocukların zihni neticeye sevk edilir. Netice hâsıl olduktan sonra talebeye mahsus iki numaralı levha açılarak "Allah vardır... Allah vardır." cümlesi okutulur. Daha sonra bütün talebe tarafından iki, üç defa kıraat ettirilir. Sonra yüzüne bakarak Fatiha suresi okutulur.)²⁶⁶

3. Ders: Cenab-ı Allah'ın Sıfatı Zatiyyesi Hakkında

Bu derste de sırayı, masayı yapan ustanın bu işi yapabilmesi için diri olması lazım, görmesi lazım, işi bilmesi lazım diye örneklendirerek Allah'ın sıfatları işlenmiştir. Allah Teâlâ da bizleri görür ama bizim gibi böyle göz ile değil, kendine mahsus bir görme ile görür diyerek konu öğrencilere anlatılır.²⁶⁷

4. Ders: Allah Teâlâ Hazretlerine Muhabbet Hakkında

Çocuklara kendilerine iyilik yapanları sevdikleri örneklerle anlatıldıktan sonra, bizlere göz, kulak, el ve ayak gibi sayısız nimetleri veren Rabbimizi de severiz diyerek ders işlenir.²⁶⁸

²⁶⁶ Sabit, *a.g.e.*, s. 16.

²⁶⁷ Sabit, *a.g.e.*, s. 17.

²⁶⁸ Sabit, *a.g.e.*, s. 17.

5. Ders: Melekler Hakkında

Çocuklara Mekke-i Mükerreme'yi bilip bilmedikleri sorulur. Görmedikleri hâlde işiterek bildikleri tasdik ettirildikten sonra, meleklerin de varlığını işiterek, duyarak onların da var olduğunun bilgisi aktarılır.²⁶⁹

6. Ders: İlahi Kitaplar Hakkında

Öğretmen bir akrabasının kendisine yazdığı bir mektuptan yola çıkarak Allah'ın (c.c.) emir ve isteklerini Kur'an-ı Kerim ile bizlere ilettiğini öğrencilere anlatır.²⁷⁰

7. Ders: Peygamberler Hakkında

Çocukların kendilerinin veya babalarının padişah ile direk görüşemeyerek ancak onların memurları vasıtası ile emir ve fermanlarının kendilerine ulaştığı örneği verilerek peygamberlerin de Allah'ın (c.c.) elçileri olduğu anlatılır.²⁷¹

8. Ders: Ahiret Günü Hakkında

Çocuklara bir cenazeden yola çıkarak her canlının mutlaka ölümü tadacağı anlatılır.²⁷²

9. Ders: Nimetlere Şükür Hakkında

Kendilerine hediye veren anne-babalarına teşekkür etmeleri gerektiğinden yola çıkarak Allah'ın (c.c.) bizlere verdiği nimetler hatırlatılarak bu nimetler karşılığında kendisine şükür etmemiz gerektiği hakkında bilgi verilir.²⁷³

10. Ders: Tövbe Hakkında

Çocuklara arkadaşlarına bir kötülük yaptıklarında fena çocuk olacakları ama yaptığından pişman olarak karşıdakinin gönlü alındığı takdirde bu fenalığın affedileceği örneği verilerek tövbe konusu işlenir.²⁷⁴

²⁶⁹ Sabit, *a.g.e.*, s. 20.

²⁷⁰ Sabit, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷¹ Sabit, *a.g.e.*, s. 24.

²⁷² Sabit, *a.g.e.*, s. 29.

²⁷³ Sabit, *a.g.e.*, s. 33.

²⁷⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 34.

11. Ders: Dili Yaramaz Sözlere ve Gıybetten Muhafaza Hakkında

Bir arkadaşını veya bir müslümanı darıltmanın kötülüğü çocuklara örnek verilerek konu anlatılır.²⁷⁵

12. Ders: Zekât ve Sadaka Hakkında

Fakir ve gariban insanlar örnek verilerek onlara yardımcı olunması gerektiği anlatılarak zekât konusu işlenir.²⁷⁶

13. Ders: Riya ve Gösterişten Kaçınma Hakkında

İyiliğin Allah (c.c.) rızası için yapılacağı anlatılarak gösteriş için yapılmaması gerektiği vurgulanır.²⁷⁷

14. Ders: Peygamber Efendimize (s.a.v.) Muhabbet Hakkında

Peygamberimizi (s.a.v.) hepimizin çok sevdiği; Peygamberimizin (s.a.v.) de bizleri çok sevdiği anlatılarak konu işlenir.²⁷⁸

15. Ders: Ana-Babaya Muhabbet Hakkında

Anne ve babamızın bizim için gece gündüz çalıştığı anlatılarak onları çok sevmemiz gerektiği anlatılır.²⁷⁹

16. Ders: İslam Kardeşliği Hakkında

Bütün müslümanların birbirlerinin kardeşi olduğu anlatılır.²⁸⁰

17. Ders: İnsana Muhabbet Hakkında

Müslüman olmayanların da bizim gibi insan ve insan evladı olduğu anlatılarak, onların bize yapmış oldukları iyilik karşılığında bizim de onlara iyi muamelede bulunmamız ve tüm insanları sevmemiz gerektiği anlatılır.²⁸¹

²⁷⁵ Sabit, *a.g.e.*, s. 36.

²⁷⁶ Sabit, *a.g.e.*, s. 37.

²⁷⁷ Sabit, *a.g.e.*, s. 37.

²⁷⁸ Sabit, *a.g.e.*, s. 40.

²⁷⁹ Sabit, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸⁰ Sabit, *a.g.e.*, s. 45.

²⁸¹ Sabit, *a.g.e.*, s. 46.

18. Ders: Abdest Hakkında

Çocuklara anne ve babalarının namaz kılmak için abdest aldıkları anlatılarak abdestin gerekliliği anlatılır. Abdestin nasıl alındığı uygulamalı olarak öğrencilere anlatıldıktan sonra birkaç öğrenciye de uygulamalı olarak anlatılır.²⁸²

19. Ders: Namaz Hakkında

Anne, babamıza ve hocalarımıza tazim göstermemiz gerektiğinden yola çıkılarak Allah'a (c.c.) karşı tazim ve saygının da namazla olacağı öğrencilere anlatılır. Bize birisi bir hediye verdiğinde hiçbir şey söylemeden kaçıp gittiğimizde bu durumun hiç de hoş bir şey olmadığı örneği verilerek Allah'ın (c.c.) verdiği nimetler hatırlatılır ve bu nimetlere şükür yolunun ibadetlerle olduğu bildirilir. Namazın nasıl kılınacağı uygulamalı olarak öğrencilere anlatılır ve çocuklara uygulamalı olarak tatbikat yaptırılır.²⁸³

20. Ders: İhtiyarlara Hürmet Hakkında

Bir gün bizlerin de yaşlanacağı gerçeği dile getirilerek büyüklerimize saygılı ve hürmetli olmamız gerektiği anlatılır.²⁸⁴

21. Ders: Ulemaya Hürmet Hakkında

Peygamber Efendimizi (s.a.v.) çok sevdiğimizi, ismini duyunca salavat getirdiğimizi anlatarak, bugün ise onun hayatta olmadığı kendi yerine âlimleri bıraktığı hatırlatılarak onun doğru yolu gösterme vazifesini onların yaptığı anlatılır. Onlar bizi daima doğru yola çağırır. Onlar bizi sever onun için biz de onları severiz diyerek ders anlatılır.²⁸⁵

22. Ders: Allah Korkusu Hakkında

Allah'ın (c.c.) bizim gizli ve aşikâr bütün yaptığımız her şeyi bildiği anlatılarak, yarın onun huzuruna nasıl çıkacağımız ve nasıl cevap vereceğimiz hatırlatılarak konu işlenir.²⁸⁶

²⁸² Sabit, *a.g.e.*, s. 48.

²⁸³ Sabit, *a.g.e.*, s. 55.

²⁸⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 66.

²⁸⁵ Sabit, *a.g.e.*, s. 67.

²⁸⁶ Sabit, *a.g.e.*, s. 68.

Değerlendirme

Terminolojik Açıdan ve Kavramsal Tercihler Açısından Değerlendirme

Halim Sabit tarafından günümüz eğitim sistemine uyarladığımızda ilkokul 1, 2 ve 3. sınıflar için telif edilen 1328/1910 yılında yayınlanan *Ameli İlmihal*, Türk Eğitim tarihi açısından devrim niteliğinde bir eserdir. Bu eğitim seti, üç öğrenci ve iki öğretmen kitabından oluşmaktadır. Neşredildiği tarih olarak ders kitabı ile birlikte yazılan ilk kılavuz kitap özelliği taşımaktadır. Bu yönü ile de Maarif Nezareti tarafından nakdi ödül ile mükâfatlandırılan bir eserdir.²⁸⁷

Ayrıca bu eser yayınlandıktan sonra, Mehmet Akif Ersoy *Sırat-ı Müstakîm*'de “Yeni Bir Mektep Kitabı” isimli bir tanıtım yazısı kaleme alarak bu eseri övmüş ve gelenekçi eğitim ve öğretim sistemine birtakım eleştiriler yöneltmiştir.²⁸⁸

Halim Sabit, tezimize konu olan öğretmen kılavuz kitabının girişinde “ilmihal muallimlerine ihtarât-ı mühimme” diye bir giriş yaparak öğretmenlerin ödün vermemesi gereken birtakım meslekî prensiplerden bahsetmiş, ayrıca her bir dersin işlenişi sırasında hangi öğretim tekniklerinin kullanılması gerektiğini izah etmiştir ki öğretim tekniklerinden bahsedilmesi yönü ile de alanında öncü bir eserdir.

Halim Sabit'in bu işe gönül veren eğitimcilere yaptığı uyarılardan bazıları şunlardır:

1. Eğitimci dersinin verimli olmasını istiyorsa evveliyatla kendisini öğrenciye sevdirmelidir.
2. İlkokulda ilmihal öğretiminin temel amacı öğrenciye ihtisas bilgisi kazandırmak değil, öncelikle İslam dinine karşı gönlünde bir sevgi uyandırmak olmalıdır.
3. Eğitimci, dersinin öğrenciye tesir etmesini istiyorsa dersi anlatırken kitaba bakmadan irticali olarak dersini işlemelidir.

²⁸⁷ Osman Güman, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XII, sy. 23, 2014, s. 167-211

²⁸⁸ Mehmed Akif Ersoy, “Yeni Bir Mektep Kitabı”, *Sırat-ı Müstakim*, 1326, V, sy. 111, s. 115-116.

4. Eğitimci, ders anlatımında öğrencinin anlayabileceği sade bir dil kullanılmalı; dikte üslubunu değil, diyalog üslubunu tercih etmelidir.
5. Eğitimci, öğrenciye bilgiyi hazır olarak vermek yerine dikkatini konuya çekerek bilgiyi almaya hazır hale getirmelidir.²⁸⁹

Halim Sabit'in birinci öğrenci kitabı, 21 levhadan oluşmakta ve ibadetlerin eda ediliş şekline yönelik olarak hemen hemen hiçbir bilgi içermemektedir. Bu levhalarda bazı dualar ve kısa sureler, birtakım temel itikat bilgileri, Allah (c.c.) ve Peygamber (s.a.v.) sevgisi, ibadetin gerekliliği, temizlik, kardeşlik, fakirlere iyilik etmek, anne-babaya, yaşlılara ve âlimlere saygılı olmak gibi davranış kazandırmaya yönelik basit ve kısmen birbirinin tekrarı olan anlatımlar bulunmaktadır. Öğretmen tarafından anlatılacak olan dersin özeti mahiyetindeki levhalarda normatif bir dil yerine, "Ben müslümanları severim", "Ben arkadaşlarımı severim" gibi "ben dili" tercih edilmiştir.

Serinin 27 dersten oluşan 79 sayfalık ikinci kitabı da benzer bir üslupla yazılmış olup inanç esasları ve namaz, oruç, zekât, hac ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatına dair kısa bilgiler içermektedir. 127 sayfadan oluşan üçüncü kitapta ise ilk iki kitabın aksine öğretmen ve öğrenci kitabı birleştirilmiş ve her dersin baş kısmında yer alan bir dipnotta "ezberlettirilir", "belletilir", "okutulur", "bi'l-amel uygulattırılır" gibi dipnotlarla dersin hangi tekniklere göre işleneceği anlatmıştır.²⁹⁰

Tezimize konu olan Halim Sabit'in öğretmenlere kılavuz kitabının birinci serisidir. Eser öğretmenin sınıftaki rolü göz önünde canlandırılarak, öğretmen ve öğrenciler konuşturularak ve öğretim teknikleri işaret edilerek tasnif edilmiştir. Örneğin, Tahtaya yazdığı "Allah (c.c.)" ismini göstererek bunu bir yazan olmalı değil mi? diyerek bu örnekten yola çıkarak bu âlemin de var olduğu onun da bir yaratıcısının olması gerektiği hususu üzerinde durarak eserden müessire, yaratılandan yaratıcıya ulaşarak çocukların zihinlerine Allah'ın (c.c.) varlığını aşılacaktır. Eserde dinî ilimlerin, ilmi ve mantıki olarak öğrencilerin kavrayacağı tarz ve üslupta nasıl anlatılacağı açıkça beyan edilmiştir. Akl-i ve mantık-i delil ve çıkarımlarla iman

²⁸⁹ Sabit, *a.g.e.*, s. 7-9.

²⁹⁰ Güman, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü*, s. 178

kalbe yerleşmesi sağlanmıştır.²⁹¹ Kitap, ibtida-i mekteplerde okutulması Müellefâtı Şeriyye Meclisinde tasdik edilmiş²⁹² ve resmî programa dâhil edilerek nakdi mükâfata nail olmuş bir eserdir.²⁹³ Diğer birçok ilmihal eserinde olduğu gibi, namaz konularına daha çok yer verilmiştir.²⁹⁴ Belki de ecdadın kaleme aldığı bu eserler bizlere Peygamber Efendimizin şu hadisi şerifini aşılacaktır: “Namazı olmayanın dini yoktur.”²⁹⁵ *Sırat-ı Müstakim* dergisi tarafından eserin önemi ve ilmihal alanında ki doldurduğu boşluğu ifade eden bir metin hazırlanmıştır.²⁹⁶ Yazar Halim Sabit’in bir önsözü mevcuttur.²⁹⁷ Halim Sabit tarafından ilmihal dersi verecek öğretmenlere yönelik pedagojik açıdan nasıl davranılması gerektiğini ifade eden on üç maddeden müteşekkil; bugün için dahi aynı vazifeye talip öğretmenlerimize yol gösterecek bir giriş yazısı vardır.²⁹⁸ Yazar eserini hangi usul üzere hazırladığını, bu dersi verecek öğretmenin hangi yol ve usulü seçeceğini işaret ettiği üç sayfalık bir uyarı yazısı yine ana metinden önce kaleme almıştır.²⁹⁹ Mevzular Hanefi mezhebi temel alınarak işlenmiştir.³⁰⁰ Diğer mezhep görüşlerine hiç yer verilmemiştir.

Halim Sabit’in Türkçülük yönü, Kuzey Kafkas Tatar Türkçülüğü açısından değerlendirilebilir. Bu milliyetçilik Rusların baskısı sonucu bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.³⁰¹ Halim Sabit, medrese eğitimi görmesi sebebi ile İslami ilimlere vakıf olmasından dolayı, Türkçülüğü ve İslamcılığı ilmi esaslar çerçevesinde şahsında toplamıştır. Ziya Gökalp’i yakından tanımasından dolayı içtimaiyat konusunda ondan etkilenmiştir. Somut olarak ortaya koyduğu çözüm anlayışı ile yenilikçi tavır sergilerken aynı anda İslam’da öze dönüşü bir yaklaşım ortaya koymuştur.³⁰² Halim Sabit’in bu eserinde yenilikçi diye yorumlanacak herhangi bir bilgi ve açıklama rastlanmamıştır.

²⁹¹ Sabit, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹² Sabit, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹³ Sabit, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 54.

²⁹⁵ Taberi, *Mucemu's-Sağir*, 60.

²⁹⁶ Sabit, *a.g.e.*, s. 4.

²⁹⁷ Sabit, *a.g.e.*, s. 6.

²⁹⁸ Sabit, *a.g.e.*, s. 9.

²⁹⁹ Sabit, *a.g.e.*, s. 12.

³⁰⁰ Sabit, *a.g.e.*, s. 50.

³⁰¹ Necmi Uyanık, “Sarıklı Bir Türkçü Olarak Halim Sabit ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri”, *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, 1999, sy. 5, s. 96.

³⁰² Uyanık, *a.g.e.*, s. 111.

Halim Sabit'in Türkçülük ve yenilikçilik yönüne rağmen eserlerinde öğretim teknikleri açısından yeni yaklaşımlar ortaya koyarken, ilmi yönden eserlerinde bu yenilikçi yaklaşımı gözükmemektedir.³⁰³

Yazım ve İmlâ Açısından Değerlendirme

Eser, öğretmenlere kılavuz kitap niteliğinde kaleme alınmıştır.³⁰⁴ Noktalama işaretleri kullanılmıştır.³⁰⁵ Tırnak işareti,³⁰⁶ köşeli parantez işareti,³⁰⁷ konuşma işareti³⁰⁸ ve üç nokta işareti kullanılmıştır.³⁰⁹ Konular hem süsleme işaretleri ile³¹⁰ hem de numaralandırılarak birbirinden ayrılmıştır.³¹¹ Peygamber Efendimizden (s.a.v.) sonra parantez içerisinde (صلعم) şeklinde salavat işareti kullanılmıştır.³¹² Eser, kılavuz kitap niteliğinde olduğundan, dipnot kullanılmamıştır. Kelimelerin terim anlamına yer verilmemiştir.

Kitabın sonunda fihrist yer almaktadır.³¹³ Fihristten sonra ise Sırat-ı Müstakim dergisini tanıtan bir sayfalık yazı mevcuttur.³¹⁴

³⁰³ Sabit, *a.g.e.*, s.s. 1-72.

³⁰⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰⁵ Sabit, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰⁶ Sabit, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰⁷ Sabit, *a.g.e.*, s. 14.

³⁰⁸ Sabit, *a.g.e.*, s. 14.

³⁰⁹ Sabit, *a.g.e.*, s. 14.

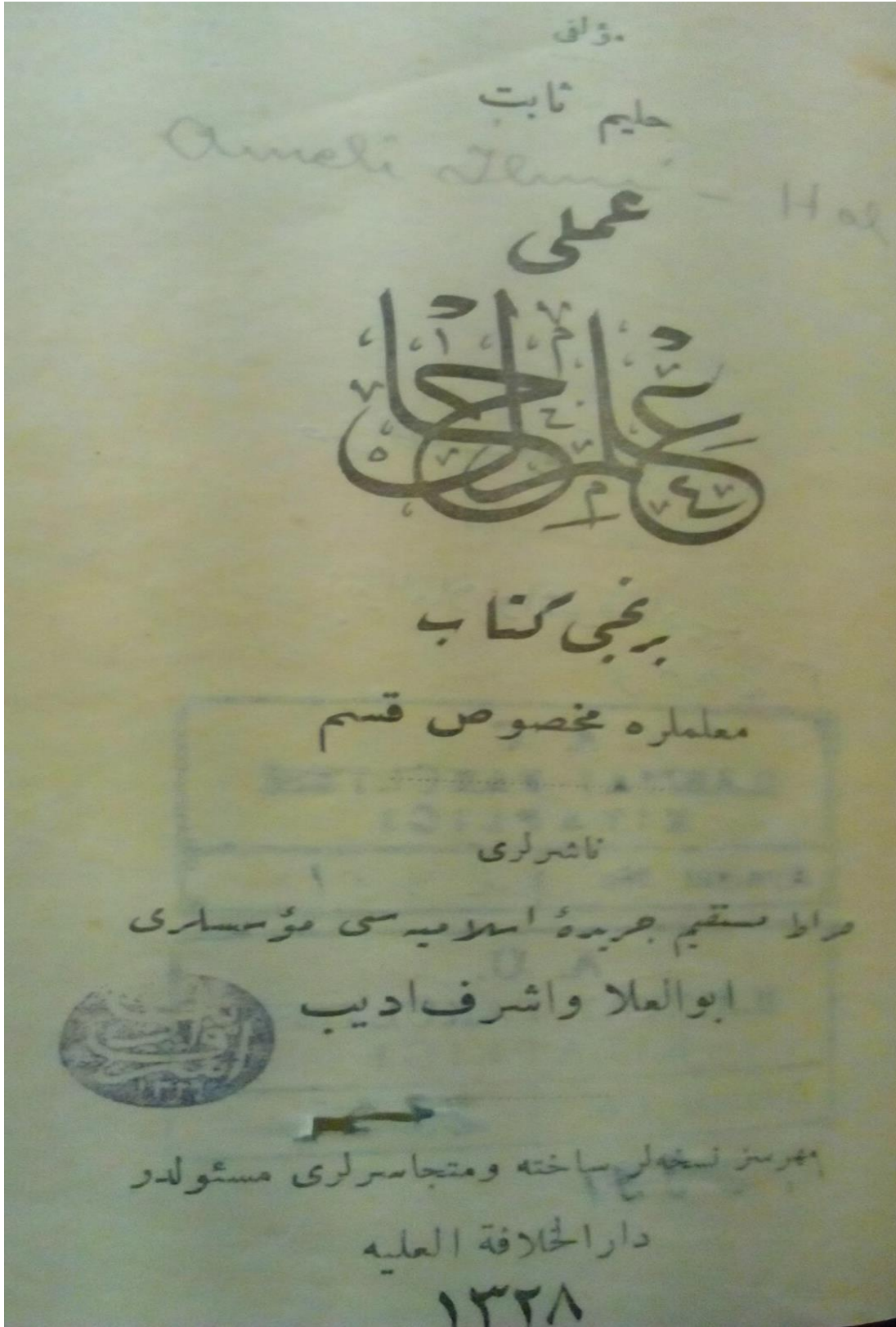
³¹⁰ Sabit, *a.g.e.*, s. 16.

³¹¹ Sabit, *a.g.e.*, s. 18.

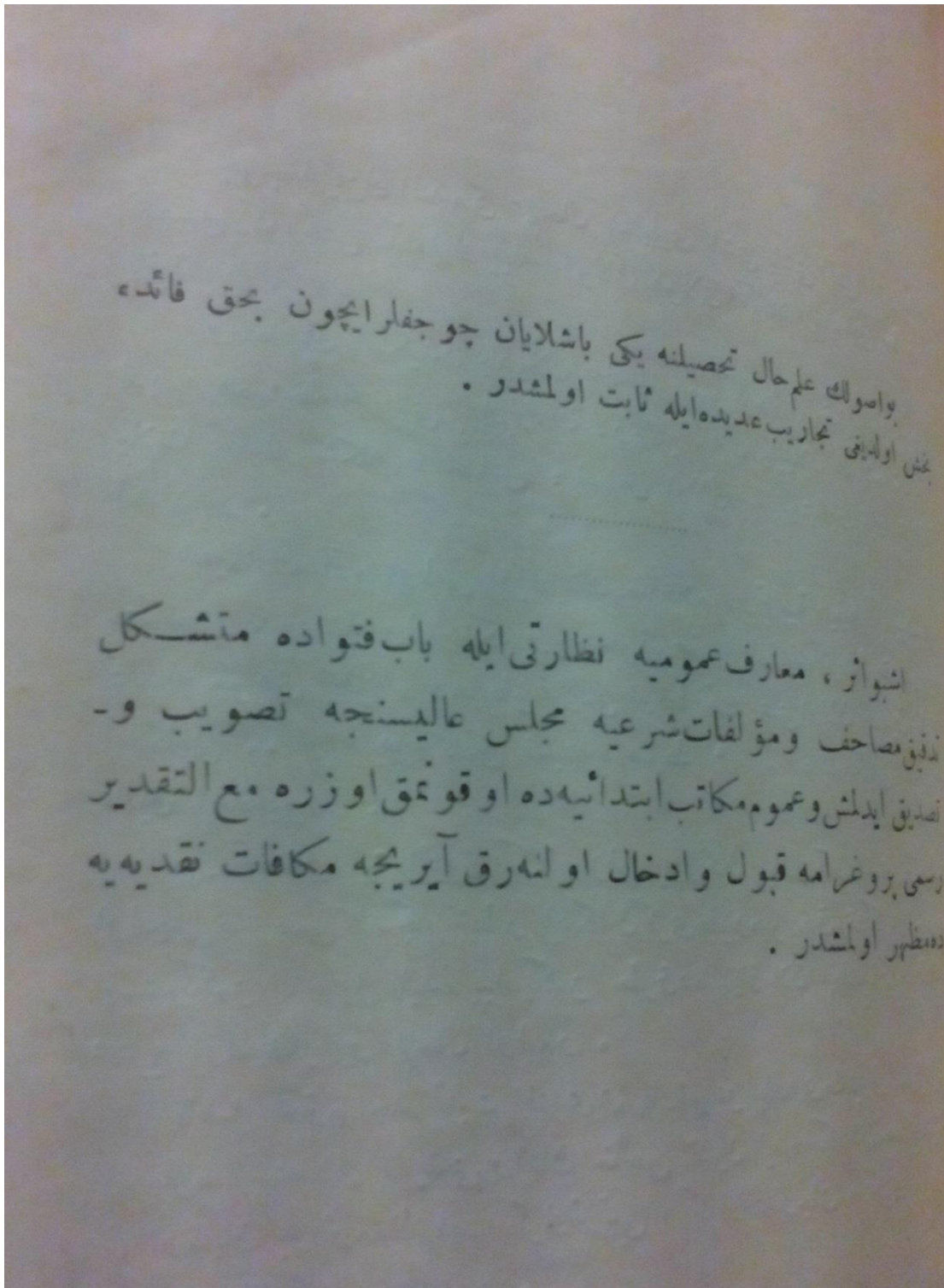
³¹² Sabit, *a.g.e.*, s. 26.

³¹³ Sabit, *a.g.e.*, s. 70.

³¹⁴ Sabit, *a.g.e.*, s. 72.

4.3.1. *Ameli İlmihal*'in giriş sayfası.

4.3.2. *Ameli İlmihal*'in ilk sayfası.

جو جفاریمیزك النده کی علم حال کنا بلری یاشنی باشنی المش ، اولد قجه
 تحصیل کورمش آدم لریک بیله قولای قولای آ کلابه مایه جنی طرزده
 یازلشدر . واقعا پک اسکیدن یازیلان علم حالر صو کره لری خیلی اصلاح ایدر
 لدیسه ده ، طوغریسنی بیلدیرمک لازم کلیرسه ، یاپیلان اصلاحات ، تعد
 یلات تامیله شکه عائد قالمش ؛ اساس اولانجه سقامتیله بر ابر محافظه
 ایدلشدر .
 بوملتک آدم اولسی افرادینک صا غلام بر تربیه دینه آله بیلمسته
 متوققدر . یازیقرا اولسونکه بزچو جو قلمزه مسلمانلق کی فطرت بشریه یه
 تامیله موافق کلن ، دها طوغریسنی او فطرتک عینی اولان بر دین مخاریک
 احکامی .. او ، بویوکلکی نسبتده بسیط ، ساده احکامی بر درلو
 تلقین ایده میورز !
 بز تحصیل ابتدا میزک کتابسزاق یوزندن پک آجینه جق بر حالده
 اولدیغنی صره سی کلدجه اخطار ایتمکدن کری طور میوردق . تشکر اولنورکه
 ایستدیکمز ، تخیل ایده بیایدیکمز طرزده یازیلان ایلك اثر اکزباده
 محتاج اولدیغمز بر علم حال اولیور .
 فاضل محترم حلیم ثابت افندی بی قارئلریمز پک ابی طانیر لر . مینی مینی
 یاوریلره استدلالی ، یقینی بر ایمان خالص تلقین ایده جکندن هیچ شبهه
 من اولمایان بو اثر معظم ایسه کرک ترتیبی ، کرک مندرجاتی ، کرک تحریری
 اعتباریله اکمکل بر تألیفدر .
 بزه بویله بر تألیف کزینی نشره وساطت نعمتی ویردیکندن طولانی
 جناب حقه شکر ایدهرز .
 صراط مستقیم

علم حال معلمرينه اخطارات مهمه :

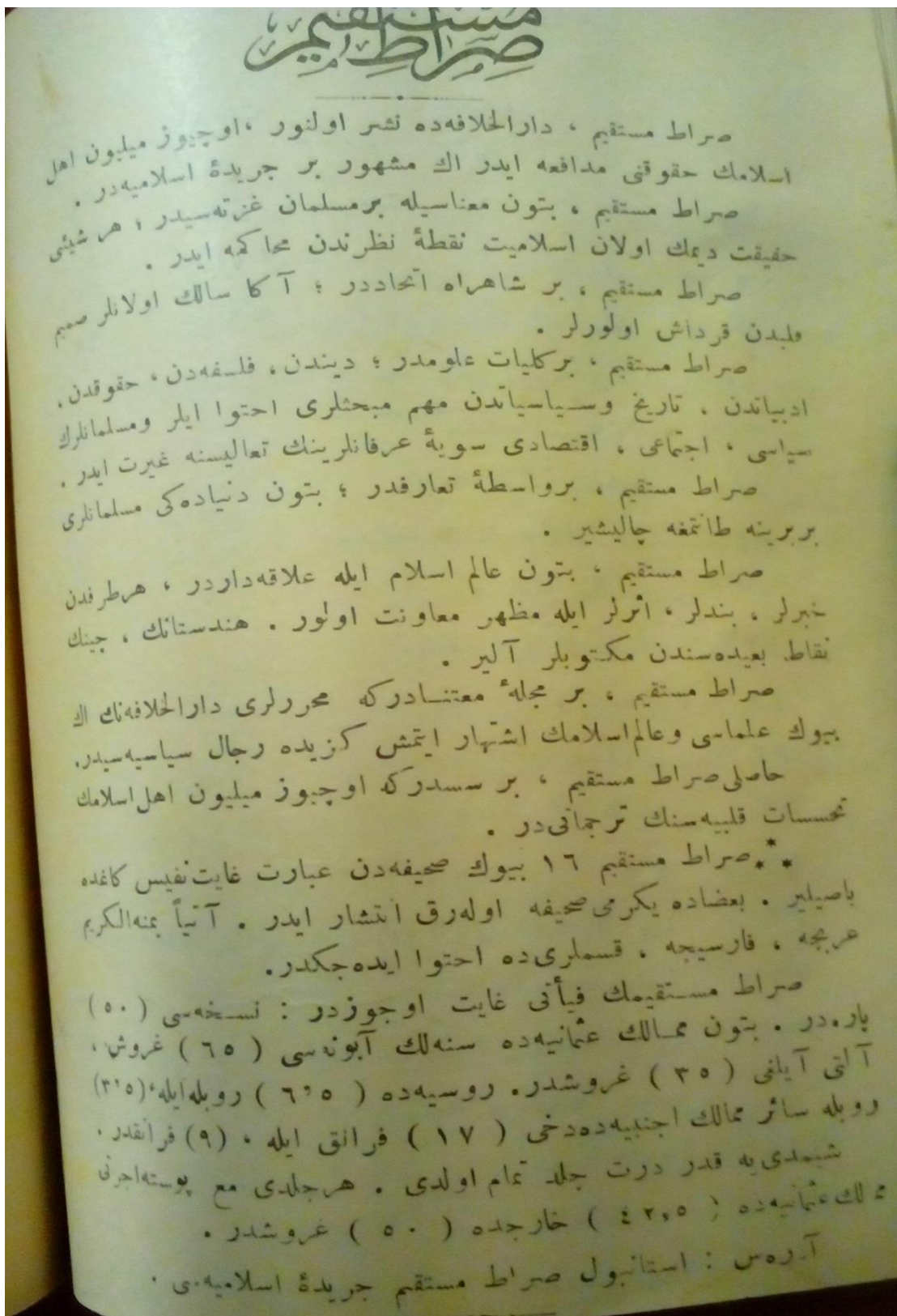
۱ - كنديلرنده قوه تجريديه حقيه انكشاف ايتمين چوجقلر
 على ، معلمك تشخيصات و خصوصياتنه مندمج اوله رق تالق
 ايدرلر . آنلرجه علم ايله معلم آراسنده صريح بر فرق تصور
 اولونه ماز . بناء عليه معلم كنديسنى طلبه يه سوديره بيليرسه
 او كرتديكى علم قلوب اطفالده يرطوتار . نته كيم نفر تيرينى قازانير-
 سه علمده نظر لرندن سقوط ايدر . بو حال حتى ياشنى ، باشنى آلمش
 كيمسه لرده بيله بعضاً مشهود اوليور . آنكچون علوم دينيه
 معلمرينك برنجى وظيفه لرى كنديلرينى طلبه يه سوديره بيلمك
 در . اكر معلم كنديسنى طلبه يه سوديره مزايسه او كرتديكى علمدن
 فائده بلكه مك يهوده در . علم حال معلمك بو بابده بك زياده
 متيقظ بولونمى لازم در . معلم بو حقيقتى بر دقيقه ، بر آن
 اونودورسه محقق در كه دينه ، اسلاميته قارشو بيوك بر قصور
 ايتش اولور .

۲ - علم حال ، مكاتب ابتدائيه ده اختصاص قصديله او قو-
 ديلا ماز . بوراده مقصد اصلى ، وظائف دينيه يى او كرتمكله برابر
 چوجقلرك قبلرنده دين ميين اسلامه ، وظائف دينيه يه قارشى
 فطرى بر محبت اويانديره رق ايجابى حالنده كتب دينيه يه مراجعت
 ايده بيله چك بر قوت و ممارسه توليد ايلمك در . ايسته ابتدائى

فهرست مندرجات		صفحه
مقدمه		۵
علم حال معاملتینه اخطارات مهجه		۷
تو اصول و اثر حقنده بعض اخطارات		۱۰
الوهیت حقنده		۱۳
صفات ذاتیه حقنده		۱۶
الله تعالیه محبت حقنده		۱۸
ملککار حقنده		۲۰
کتب السیه حقنده		۲۱
» پیغمبر لر		۲۴
» یوم آخرت		۲۹
» نعمته شکر		۳۳
» توبه		۳۴
دیلی یاراماز سوزلردن و غیبتدن محافظه حقنده		۳۶
زکات و صدقه حقنده		۳۷
ریا و امتناندن اجتناب حقنده		۳۹
» پیغمبر افدمزه محبت		۴۰
» ابوینه محبت		۴۳
» اخوت اسلامییه		۴۵
» محبت انسانیه		۴۶

	آبدست	۴۸
حقیقه	نماز	۵۴
"	اختیار لره حرمت	۶۶
"	عامایه محبت	۶۷
"	مخافه الله	۶۸

4.3.6. *Ameli İlmihal*'in 2. fihrist sayfası.

4.3.7. *Amelî İlmihal*'in son sayfası.

SONUÇ

İslam dini, insana dünya ve ahiret saadeti kazandırmak için gönderilmiştir. Bu gayeye ulaşılabilmesi de İslam'ın doğru anlaşılaraq, hükümleri özümseyerek hayata geçirilmesi ile mümkündür. Bu gereklilik ise İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ve sünnetin öğrenilerek uygulamaya geçirilmesi ile mümkün olur.

İslam'ın temel kaynaklarını anlamak ve uygulamaya geçirmek Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hayatta olduğu zamanlarda direkt kendisine veya onun görevlendirdiği kişilere müracaat edilerek yapıyordu. Peygamber Efendimizden (s.a.v.) sonra ise bu ihtiyaç sahabe ve tâbiîn vasıtası ile giderilmiştir. Daha sonraki dönemde ise bu konuda mütehasşlaşmış İslam âlimlerinin eserlerine müracaat edilerek bu ihtiyaç giderilmiştir. İlk başlarda şifahi olan bu ihtiyaç giderme şekli zamanla kitabi ağırlıklı şekle bürünmüştür. Tezimizin temel hareket noktası olan "ilmihal" kavramı da bu kısımda değer kazanmıştır.

İlmihal, müslümanın günlük yaşantısında lâzım olan, kul ile Allah ve kulların kendi aralarındaki ilişkilerini düzenleyen, herkesin bilmesi gerekli olan bilgileri ihtiva eden bir ilimdir. İşte bu bilgilerin bulunduğu esere, ilmihal kitabı denir. Kaynaklarımızda ilmihal kelimesinin tespit edebildiğimiz ilk kullanımı, İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Kesb* isimli eserindedir.

Özellikle Osmanlı Döneminde halkın ihtiyaç duyduğu bu ilmihal eserleri, ilk tedvin faaliyetlerinin başladığı asırlarda kelam ilmi ile karışık olarak ve tafsilatlı bir şekilde yazılan eserlerden, halkın anlayacağı tarz ve üslupta kaleme alınmaya başlanmıştır.

İlmihal geleneğimizde ilk önce Arapça yazılan eserlerin Türkçeye çevrildiği müşahede edilmektedir. Ebu'l-Leys es-Semerikandi'nin *el-Mukaddime fi's-Salat* isimli risalesine Kutbüddin İzniki'nin *Kitabu'l-Mukaddime* adında yapılan tercümesi bunun ilk örneklerindedir. Daha sonraları ise ismi ilmihal olan eserler tedvin edilmiştir ki *Mızraklı İlmihal*'i bunun meşhur bir örneğidir.

Okullardaki din dersleri de ilmihal yazımını hızlandırmıştır. Osmanlının son devirlerinde özellikle sıbyan mekteplerinde ilmihallerin yeni telifleri ortaya konularak ibtidaiyye ve rüştiye mekteplerinde okutulmuştur.

Tezimizin ana konusu Osmanlının son döneminde kaleme alınan üç ilmihalin tanıtımı ve değerlendirmesi olmuştur. Bu eserler, Oflu Mehmed Emin Efendi'nin *Necâtü'l- mü'mînin*, Mahmud Mesud'un *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr* ve Halim Sabit'in *Amelî İlmihal*'idir.

Bu üç eserin tezimize konu olmasının nedeni ise *Necâtü'l- mü'mînin*'in klasik tarz dediğimiz usulle kaleme alınmış olması, *İlm-i Hâl-i Kebîr*'in ise sual-cevap tarzında yazılması, *Amelî İlmihal*'in ise tamamen farklı bir tarzda öğretmene ilmihali nasıl okutacağını öğreten kılavuz bir kitap olmasından dolayı tercih edilmiş ve bu yolda tahsil görüp din ilimlerini nesillerimize aşlamaya talip olan öğrenci ve araştırmacılarımızın dikkatlerine sunulmuştur. Bu üç eser de Osmanlının son döneminde ibtidai ve rüştiyelerde okutulmuştur.

Oflu Mehmet Emin Efendi'nin *Necâtü'l-mü'mînîn* isimli eseri klasik bir tarzda kaleme alınan sohbet usulü ile ilmihal konularının işlendiği bir eserdir. Göze çarpan önemli bir nokta ise eserin yüzde doksanının namaz konularına ayrılmış olmasıdır.

Oflu Mehmet Emin Efendi, öğrenilmesi ve amel edilmesi farz olan ilmihal bilgilerini tatlı bir üslupla ve manevi bir ortamda aklımızda ve sadrımızda kalacak şekilde sohbet tarzında akıcı bir üslup ve veciz ifadelerle dile getirmiştir.

Mahmud Mesud'un *Usûl-i Akâid-i İslâmiyye'de İlm-i Hâl-i Kebîr*'i ise küçük çocukların zihninde kalacak şekilde sual-cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Çok sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Mahmud Mesud, bu eserini hitap ettiği öğrenci grubunu göz önüne alarak, ilkokul çağındaki çocukların okuyup öğreneceği için onların anlayıp kavrayacağı sadelik ve üslupla yazmıştır. Belki bu tarz eserler sadece ezbere dayanıyor, içeriği kavratmıyor diye eleştirilere maruz kalsa da eğitimcilerce malumdur ki bir ilimde formüllerin ezberlenmesi ve öğrenilmesi şarttır. İleriki eğitim aşamalarında öğrenciler anlayışları geliştikçe o formüller üzerinde kıyas ve yorum yapılabilir. Din-

i Mübin-i İslam'ın o yaştaki çocukların gönüllerinde yer etmesi onların zihinlerinde bu bilgilerin nakşedilmesi ile başlamaktadır. Eser, soru ve cevaplardan oluşmasına rağmen konu sonlarında tekrar mahiyetinde yine sorular peş peşe sıralanarak tekrarın eğitim ve öğretimdeki yeri eğitimcilerin dikkatine sunulmuştur.

Halim Sabit'in *Amelî İlmihal*'i ise bu dersin çocuklarımıza hangi yöntemle okutulup, çocuklarımızın zihnine nasıl nakşedileceğini anlatan kılavuz bir eserdir.

Halim Sabit, Ziya Gökalp gibi Türkçülük akımını temsil eden isimlerle adı anılmış ve bu yönde yenilikçi diyebileceğimiz anlamda eserler kaleme almıştır. Ancak, tezimize konu olan eseri incelendiğinde, ilmihal eğitim ve öğretimine getirdiği yeni öğretim teknikleri ve sahasında belki ilk olarak isimlendirebileceğimiz öğretmen kılavuz kitapları ile yenilikçilik tarafı eserlerine aksetmiştir denebilir ama ilmi olarak bu ilmihal eserleri incelendiğinde içerik olarak İslam'da klasik diye tabir edeceğimiz bir yaklaşım ortaya koymuştur.

İlmihallerin, dinin anlaşılması ve uygulamaya geçirilmesi için büyük bir nimet olduğu ve bu yolda olmazsa olmaz oldukları; günümüzde hak ettiği itibarı ve ilgiyi görmediği müşahede edilmektedir. Bugün basit gibi gözükken konuların, sokaktaki gençlerimize sorulduğunda bilinmediğini ve maalesef içler açısı bir durumda olduğumuzu görmekteyiz. Bu eksikliğin de büyük çaba ve gayretlerle küçük çocukların bile anlayacağı tarzda kaleme alınan ilmihal eserlerine, gereken önemin verilerek, her çocuğun bu tedristen geçerek giderileceğine inanıyoruz. Tezimize konu olan üç eseri de ilerde günümüz Türkçesine çevirip araştırmacıların ve öğrencilerimizin hizmetine sunmak istiyoruz.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1996.

Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

_____, “Bir Telif Türü Olarak İlmihal”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2002.

_____, “İlmihal” , *DİA*, XXII, 139-141, İstanbul, 2000.

Altun, Fatma Gül, *Kutbuddin İzniki'nin “Mukaddimesi” ve Ömer Nasuhi Bilmen'in “Büyük İslam İlmihali'nin Mukayesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2013.

Aynacı, Mediha, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Türkçe İlmihal Eserleri Çerçevesinde İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yay., İstanbul 1986.

Birinci, Ali-Tuba Çavdar, “Halim Sabit Şibay”, *DİA*, XV, 336-337, İstanbul, 2000.

Bozkurt, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, (Sadeleştiren A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul, 1975.

Cerrah, Nur İlkay, *Son Dönem Osmanlı İlmihallerinden Vesiletü'n-Necât, Musahhah Dürr-i Yektâ ve İlmihal'in Değerlendirme ve Latinizesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

Cici, Recep, “Klâsik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi: Belli Başlı Hukukçular ve Çalışmaları”, *Yeni Türkiye Yay.*, XI, 372, Ankara, 2002.

_____, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005.

Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilât Albümü: 1924-1989, Ankara 1989.

Elmalı, Hüseyin, “Mehmed Emin Efendi”, *DİA*, C. Ek-2, 221, İstanbul, 2016.

Emin, Mehmed b. Hasan. *Necâtü'l-Mü'minîn Risâlesi*, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yer Nr. 297.541 MUM.N 1308 H/1891.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.

Ersoy, Mehmed Akif, “Yeni Bir Mektep Kitabı”, *Sırat-ı Müstakim*, 1326, c. 5, sy. 111.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1991.

Güman, Osman, XIX. y.y. *Nimet-i İslam Çerçevesinde İlmihal Fıkhı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İlmihal Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XII, sy. 23, 2014.

Kara, İsmail, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986.

Karaman, Hayrettin ve Arkadaşları, *İlmihal*, I-II, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, 1999.

_____, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, I-III, İz Yay., İstanbul, 2001.

Kırbaçoğlu, Hayri, “İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine” , *İslamiyat*, V/4, 109, y.y.y. 2002.

Kırkıl, Harun, "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rıfat Bey ve Manzum İlmihali", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006.

Kurt, Hasan, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, Rağbet Yay., İstanbul, 2005.

Memduhoğlu, Adnan, “İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencâmı”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2016.

Mesud, Mahmud, *Usûl-u İ'tikâd-ı İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr*, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yer Nr. 297.451 MAH.U 1326 R/1910.

Saliaj, Lubjana, *Mızraklı İlmihal ile Arnavutça Bir İlmihalin Mukayesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2011.

Öğüt, Salim, “Ef'âl-i mükellefîn” *DİA*, X, 452, İstanbul, 2000.

Sami, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1317.

Şeybânî, Ebû Abdullah b. Muammed b. Hasan b. Ferkat el-Hanefî, *Kitâbu' l-Kesb*, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetu'l-Matbaati'l-İslamiyye, Haleb, 1997.

Şibay, Kazanlı Halim Sabit, *Amelî İlmihal*, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yer Nr. 297.413 IZM.M 1331.

Özel, Ahmet, “Fıkıh”, *DİA*, XIII, 14-22, İstanbul, 1996.

Taberi, Süleyman b. Ahmed. el-Mucemu's-Sağîr. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

Uyanık, Necmi, “Sarıklı Bir Türkçü Olarak Halim Sabit ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1999, sy. 5.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979.

Üstünova, Kerime, *Kutbeddîn İznikî Mukaddime*, Bursa, 2003.

Yıldırım, Adem, “Osmanlı Türkçesiyle Yazılan İlmihal Eserleri ve Muhteviyatı (II) Tanzimât'tan Cumhuriyete Türkçe İlmihaller”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ekim 2016, s. 981.

Yörükân, Yusuf Ziya, “İslâm İlmihali”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. I, s.5, İstanbul, 1952.

Zernûci, *Ta'limu'l-müteallim*, thk. Mustafa Aşur, Kahire, 1986.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Ömer GÜVEN, 01.01.1978 tarihinde Ankara’da doğdu. İlköğretimi Elecik Köyü İlköğretim okulunda tamamladı. Liseyi Kalecik İmam Hatip Lisesi’nde okudu. 1995 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanarak 2000 yılında mezun oldu. 2019 yılında “Son Dönem Osmanlı İlmihalleri ve Necatü’l-Mü’minin, Usûl-ü Akâidi İslâmiyyede İlm-i Hâl-i Kebîr ve Amelî İlmihal Adlı Eserlerin Değerlendirilmesi” isimli teziyle yüksek lisansını bitirdi. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğünde öğretmen olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

